

Vlasta Švoger i Ivana Horbec

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 37.1(091)(436)“1848/1849/“

37-05 Exner, F. S.

Primljeno: 8. 2. 2013.

Prihvaćeno: 9. 12. 2013.

Izvorni znanstveni članak

NACRT TEMELJNIH NAČELA JAVNE NASTAVE U AUSTRIJI (1848.) – OSNOVA MODERNIZACIJE ŠKOLSTVA U HABSBURŠKOJ MONARHIJI

Sažetak

U radu se prikazuje društveno-politička situacija revolucionarnih godina 1848./1849. u Habsburškoj Monarhiji kao širi kontekst vremena u kojem je 1848. donesen Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji (Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich) – zakonski prijedlog koji je bio osnova modernizacije školstva u Habsburškoj Monarhiji do njezina raspada 1918. godine. Opisuje se okolnosti u kojima je donesen, tijek njegova donošenja, a napose uloga Franza Serafina Exnera u osmišljavanju cjelovite reforme školstva u Habsburškoj Monarhiji. Analiziraju se glavne značajke Nacrta temeljnih načela javne nastave u Austriji – nastupanje države kao glavnog čimbenika u organiziranju obrazovnog sustava na svim razinama, poboljšanje kvalitete osnovnih škola i obrazovanja budućih učitelja, uvođenje osmogodišnjih gimnazija kao pripreme za sveučilišno obrazovanje i realnih škola kao ustanova za obrazovanje za trgovačka i gospodarska zanimanja te pripremnih obrazovnih institucija za tehničke fakultete, uvođenje maturalnih ispita na svršetku gimnazijskoga obrazovanja, zatim prepuštanje upravljanja obrazovnim ustanovama u ruke učitelja i profesora, uvođenje školskih vijeća za nadzor školstva na svim razinama, cjelovita reforma fakulteta kao znanstvenih i obrazovnih ustanova i konačna laicizacija školstva. Donosi se i prijevod Nacrta na hrvatski jezik.

Ključne riječi: Exner, Franz Seraphin,
povijest školstva, reforma školstva,
Habsburška Monarhija, 1848.-1849. godine

1. Društveno-političke okolnosti u Habsburškoj Monarhiji 1848./1849. godine

Krajem veljače i početkom ožujka 1848. u južnoj Italiji i Francuskoj izbili su revolucionarni prevrati, a revolucionarni je val u samo nekoliko dana zapljusnuo gotovo cijelu Europu. Nekoliko revolucionarnih žarišta nastalo je u Habsburškoj Monarhiji, a najvažnija od njih bile su sjevernotalijanske zemlje, Mađarska i Beč. Revolucionarnim pokretima u europskim zemljama snažan je pečat utisnula prva moderna sveobuhvatna ideologija – liberalizam. Ni u Habsburškoj Monarhiji nije bilo drukčije. Revolucionarni su pokreti posvuda oblikovali slične liberalne zahtjeve. Oni su se grupirali na dvije osnovne razine – državnoj/nacionalnoj te na razini individualnih prava i sloboda. Osnovni ciljevi koji su se odnosili na transformaciju sustava vlasti bili su ustavna monarhija i parlamentarizam, odnosno donošenje ustava, sazivanje izabranoga predstavničkog tijela – parlamenta – i osnivanje vlade odgovorne parlamentu, a na gospodarskom se planu zahtijevalo što manje miješanje države u gospodarska pitanja, tj. uvođenje slobodne trgovine kao glavnoga regulatora tržišnih odnosa. Na osobnoj razini pojedinca zahtijevalo se uvođenje osnovnih političkih i građanskih sloboda i prava – jednakosti pred zakonom bez obzira na podrijetlo i društveni status, zatim vjerske, nacionalne i jezične ravnopravnosti, tražilo se ukidanje podložništva i tlake, proglašenje jednakosti u plaćanju poreza, uvođenje slobode govora, mišljenja i tiska, slobode učenja i poučavanja, slobode okupljanja i udruživanja itd. Budući da talijanski i njemački narod nisu imali vlastite države, talijanski i njemački revolucionarni pokret težili su i za osnivanjem vlastitih nacionalnih država, samostalne i nezavisne talijanske te njemačke države. I mađarski je revolucionarni pokret kao jedan od svojih osnovnih ciljeva istaknuo stvaranje samostalne Mađarske koja bi s ostatkom Monarhije bila povezana isključivo zajedničkim vladarom.¹

Uz spomenute liberalne slobode i prava, studenti bečkoga i praškoga sveučilišta² inzistirali su i na uvođenju takozvanih akademskih sloboda – slobode učenja i poučavanja. Sloboda poučavanja omogućila bi sveučilišnim profesorima da povežu znanstveno istraživanje i poučavanje te slobodno poučavaju svaku znanost prema načelu “Znanost i učenje su slobodni”. Prema liberalnom shvaćanju, čimbenik koji ju je definirao ne bi trebale biti naredbe od strane vlasti, nego bi njezin jedini regulator bila slobodna i argumentirana razmjena mišljenja znanstvenika u javnom tisku. Na taj je način sloboda poučavanja tijesno povezana sa slobodom izražavanja misli, a preko nje i sa slobodom tiska. Sveučilišta su postala nositeljima znanstvenoga istraživanja i na njima je različitim oblicima nastave studente trebalo informirati o (naj)novijim rezultatima i metodologiji istraživanja pojedinih znanstvenih disciplina. Slobodu učenja uživali bi studenti,

1 O revolucionarnim previranjima u Europi i Habsburškoj Monarhiji 1848./1849. detaljnije vidjeti u: Sperber, 1994; Helfert, 1870; Helfert, 1907-1909; Kiszling, 1948; Kann, 1950; Deak, 1979; Hanák, 1984; Prelog, 1924, pretpisak 2007.

2 Kao tribun studentske legije, profesor Franz Serafin Exner, poslije jedan od glavnih reformatora austrijskoga školskog sustava, bio je u izaslanstvu praškoga sveučilišta koje je 11. ožujka 1848. vladaru predalo predstavku u kojoj se tražilo proglašenje slobode učenja i poučavanja, omogućavanje studentima da pohađaju nastavu na stranim sveučilištima, promjenu dotadašnjega sustava ispitivanja i drugo (Frankfurter, 1893, 89).

a odnosila se na njihovo pravo da sami biraju kolegije koje žele slušati te redosljed kojim će ih slušati.³ Akademske slobode, jednako kao i druge temeljne slobode i prava, u Habsburškoj su Monarhiji zajamčene u ožujku 1848. nakon pritiska s ulice, kada je obećano i skoro donošenje ustava. Slobodu poučavanja i učenja proglasio je 30. ožujka 1848. u ime vladara prvi austrijski ministar javne nastave Franz barun von Sommaruga.⁴ U praksi je ostvarena novim ustrojem studija, reformom fakulteta, različitim disciplinarnim propisima, preciznim reguliranjem postupka postavljanja profesora i uređivanjem pitanja njihovih plaća. Također su regulirane obveze i prava privatnih docenata i na taj je način osiguran budući profesorski kadar. Poboljšanjem kvalitete sveučilišne nastave, napose osnivanjem seminara na sveučilišnim studijima i donošenjem novih propisa o ispitima, stvoreni su preduvjeti za obrazovanje kvalitetnog nastavničkog kadra u srednjim školama (Frankfurter, 1893, 4, 36). Uvođenje akademskih sloboda imalo je dugoročne pozitivne posljedice i potaknulo modernizaciju i temeljitu reformu javne nastave u Austrijskom Carstvu.

Unatoč očekivanjima vladajućih krugova, proglašenje ustava u travnju 1848. te uvođenje građanskih i političkih sloboda nije ugasilo revolucionarne iskre u svim dijelovima Monarhije jer nisu zadovoljene težnje za nacionalnom samostalnošću talijanskoga i mađarskoga nacionalnog pokreta. Nije ostvarena ni ujedinjena njemačka država, ali je u tom procesu Habsburška Monarhija igrala jednu od glavnih uloga i uspijevala je u znatnoj mjeri kontrolirati revolucionarna kretanja. Revolucionarna vrenja u sjevernim talijanskim zemljama i Mađarskoj uskoro su prerasla u krvave oružane sukobe revolucionarnih snaga s regularnim carsko-kraljevskim vojnim postrojbama, a borbe su trajale sve do kasnog ljeta 1849., kada je uz pomoć ruske vojske ugušena mađarska revolucija.

3 Sloboda poučavanja ostala je na snazi i nakon sloma revolucionarnih pokreta i unesena je u austrijski ustav iz 1867. godine. Nasuprot tomu, sloboda učenja uskoro je ograničena uvođenjem studijskih nastavnih planova i obveznih kolegija. Istu sudbinu – zakonsko ograničenje – doživjela je i većina drugih liberalno shvaćenih građanskih i političkih sloboda, primjerice vjerska ravnopravnost, sloboda tiska i s njom povezane sloboda mišljenja i govora, sloboda okupljanja i udruživanja i druge. Opširnije o akademskim slobodama usp. <<http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.l/1406666.htm>> [10. veljače 2012.]; <http://www.uni-graz.at/uarc/www_geschichte/uarc/www_universitaet> [10. veljače 2012.]; <<http://www.josephinum.meduniwien.ac.at/allgemeine-informationen/chronik>> [10. veljače 2012.].

4 Franz Seraph Vincenz Emanuel barun von Sommaruga (Beč, 18. 4. 1780. – Heiligenstadt kod Beča, 2. 10. 1860.), pravnik, državnik. Studirao je pravo u Beču i stekao doktorat prava 1803. godine. Na liceju u Lavovu bio je profesor crkvenoga prava, a zatim odgojitelj nadvojvode Franje Karla. Godine 1824. započeo je karijeru u sudstvu kao prisjednik Apelacijskoga suda i uspinjao se do najviših funkcija u sudstvu Habsburške Monarhije (1847. imenovan je drugim predsjednikom, iduće godine i prvim predsjednikom Apelacijskoga suda, a 1857. postao je drugi predsjednik Vrhovnoga suda). Od 1830-ih kao vrhunski pravni autoritet sudjelovao je u izradi različitih zakona i reformskih prijedloga. Od ožujka do srpnja 1848. bio je ministar javne nastave u austrijskoj vladi, a od travnja 1848. i ministar pravosuđa. U oba je resora uveo veoma važne novosti u skladu s liberalnim zahtjevima onoga vremena: kao ministar javne nastave proglasio je slobodu učenja i poučavanja, a u svojstvu ministra pravosuđa ukinuo je primjenu stupa srama i žigosanja u kaznenom postupku. Od sredine 1848. ponovno je bio aktivan u sudstvu do umirovljenja 1860. godine. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 12 (2001-2005), 411-412.

Politika popuštanja pred revolucionarnim zahtjevima zaokret je doživjela već promjenom na prijestolju u prosincu 1848. godine. Naime 2. prosinca cara Ferdinanda I. (V.) na prijestolju je zamijenio nećak Franjo Josip I., jer su vladajući krugovi nakon početnih uspjeha carske vojske protiv talijanskoga i mađarskoga revolucionarnog pokreta zaključili da je nastupilo vrijeme za postupno povlačenje danih ustupaka i smatrali su da za provođenje takve politike nije bio pogodan vladar koji ih je dao. Novi vladar imenovao je novu vladu na čelu s knezom Felixom Schwarzenbergom,⁵ koja je državu postupno, ali ubrzano usmjeravala u centralističkom smjeru. Još jasniji pokazatelj novoga smjera u vođenju državne politike bilo je oktroiranje ustava 4. ožujka 1849. i, uz vojnu asistenciju, rastjerivanje austrijskoga parlamenta u Kromčrižu (kamo se sklonio nakon izbijanja Listopadske revolucije 1848. u Beču). Tim je ustavom potvrđen centralistički ustroj Monarhije i sve povijesne zemlje pretvorene su u krunovine s prividnom autonomijom. Liberalno načelo narodnoga suvereniteta (kao jedno od glavnih političkih dostignuća revolucionarnih previranja 1848./1849.) izbrisano je iz definicije ishodišta državne vlasti. Na temelju načela monarhijskoga suvereniteta i božanskoga legitimiteta monarhove vlasti cjelokupna politička moć stavljena je u ruke vladara, a premda je parlament – Carevinsko vijeće – predviđen ustavom, nije se sastao ni jednom u idućih desetak godina. Ista je bila i sudbina zemaljskih sabora, koji su trebali imati pravo suodlučivanja o zemaljskim ustavima uz potvrdu središnjega parlamenta. Popis građanskih i političkih prava i sloboda nije inkorporiran u oktroirani ustav, nego je objavljen kao posebni patent, a te su slobode i prava precizno definirani i ograničeni. Ukinuti su staleški ustavi i feudalni posjedovni odnosi, omogućeno je slobodno stjecanje imetka i bavljenje svakom granom privređivanja i zajamčena sigurnost privatnoga vlasništva, odnosno stvoren je okvir za razvoj kapitalističkih društvenih i gospodarskih odnosa.⁶

U takvim su okolnostima intenzivirani naponi oko postavljanja temelja modernizacije školstva u Habsburškoj Monarhiji, a njezino provođenje uvelike je ovisilo i o promjeni političkih okolnosti.

2. Donošenje *Nacrta temeljnih načela javne nastave u Austriji* ljeti 1848. godine

Modernizacija školstva na svim razinama koja je započela u ranom novom vijeku nastavljena je u 19. stoljeću. Tijekom tog procesa školstvo je preoblikovano u obrazovni sustav koji je država normirala i njime upravljala. Modernizacija školstva u Habsburškoj Monarhiji započela je u 18. stoljeću podržavljenjem obrazovnoga sustava, a obilježena je znatnim intervencijama države u osnovnoškolski, srednjoškolski i

5 Felix Schwarzenberg bio je predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova, a Franz Stadion vodio je resor unutarnjih poslova. O radu te vlade usp. Kletečka, T., prir. (2002). *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, II. Abteilung – Das Ministerium Schwarzenberg*. Band 1. Wien: öbv & hpt.; Kletečka, T. i Schmied-Kowarzik, A., prir. (2005). Band 2. Wien: öbv & hpt.; Kletečka, T. i Schmied-Kowarzik, A., prir. (2006). Band 3. Wien: öbv & hpt.; Kletečka, T. i Schmied-Kowarzik, A., prir. (2011). Band 4. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

6 Ukratko o glavnim obilježjima oktroiranoga ustava usp. Švoger, 2002, 157-159 i Gross, 1985, 14-15. Prijevod oktroiranoga ustava s komentarima objavio je Šulek, 1850.

visokoškolski sustav obrazovanja. Temelji školskoga sustava na najnižem stupnju obrazovne piramide tada su utvrđeni *Općim školskim redom* iz 1774. godine (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erbländern*).⁷ Taj je proces postupno nastavljen, a najvažnije reforme u pedagoškom i organizacijsko-upravnom pogledu provedene su u drugoj polovini 19. stoljeća. Revolucionarno vrenje u Monarhiji u proljeće 1848. prisililo je vladajuće krugove na uvođenje liberalnih političkih prava i sloboda, među njima i slobode učenja i poučavanja, i znatno doprinijelo stvaranju povoljne klime za provođenje važnih obuhvatnih reformi u obrazovnom sustavu.⁸

Glavni preduvjet za ostvarenje slobode učenja i poučavanja, koja bi se u praksi realizirala na sveučilištima, bilo je stvaranje osmogodišnje gimnazije, odnosno spajanje šestogodišnjih gimnazija i dvogodišnjega studija filozofije koji je dotad služio kao priprema za nastavak studija na drugim fakultetima. To nije bilo moguće bez temeljite reforme cjelokupnoga srednjeg i visokog obrazovanja.

Još nekoliko godina prije revolucije 1848. u političkim krugovima nadležnima za prosvjetu u Austriji razmišljali su o glavnim načelima reforme srednjega i visokoga školstva. Jedan od glavnih protagonista reformskih nastojanja u obrazovnom sustavu bio je Franz Serafin Exner,⁹ profesor filozofije na Sveučilištu u Pragu. Uživao je velik ugled u političkim i prosvjetnim krugovima i često se tražilo njegovo stručno mišljenje. Tijekom putovanja u neke njemačke zemlje, među ostalima u Prusku, upoznao je tamošnje školstvo. Smatrao je da bi školstvo u Austrijskom Carstvu trebalo reorganizirati po uzoru na ono u njemačkim zemljama i u tom su smjeru išli njegovi prijedlozi. U raspravama o reformi srednjega i visokoga obrazovanja kao glavno načelo buduće reforme prihvaćeno je njegovo shvaćanje o potrebi sveobuhvatne reforme studija filozofije i gimnazija, koji su tijesno povezani, a formulirao ga je u stručnom mišljenju od 27. travnja 1845. o prijedlogu nastavnoga plana za gimnazije Benedicta Richtera. Na zahtjev mjerodavnih državnih tijela Exner je recenzirao spomenuti prijedlog gimnazijskoga nastavnog plana. U tom se dokumentu založio za koordiniranu reformu gimnazija i studija filozofije, uvođenje sustava stručnih učitelja, povećanje broja sati

7 O donošenju tog zakona i njegovu značenju za školstvo u Monarhiji i hrvatskim zemljama usp. Horbec i Švoger, 2010, 5-47.

8 O školstvu u hrvatskim zemljama u prvoj polovini 19. stoljeća usp. Modrić-Blivajs, 2007, 209-221; Šidak, 1975, 37-48; Franković, 1958, 49-109.

9 Franz Serafin Exner (Beč, 28. 8. 1802. – Padova, 21. 6. 1853.), školski reformator i filozof, sveučilišni profesor. Od 1818. do 1826. studirao je filozofiju i pravo u Beču i Paviji, a 1827. stekao je doktorat filozofije. Do 1831. bio je suplent filozofije i pedagogije na Sveučilištu u Beču, od 1831. do 1848. redovni profesor filozofije na Sveučilištu u Pragu. Od 1845. angažiran je na pripremama za reformu školstva u Austriji, od travnja 1848. bio je savjetnik u Ministarstvu za javnu nastavu, zatim ministarski savjetnik. U dva je navrata odbio ponuđeno mjesto ministra javne nastave. U listopadu 1848. izabran je za rektora bečkoga sveučilišta, ali je odbio izbor zbog previše obveza. Od iste je godine bio redovni član Carske akademije znanosti u Beču. Početkom 1850-ih, dok je zbog zdravstvenih razloga (liječenje tuberkuloze) boravio u sjevernim talijanskim pokrajinama, osmislio je reformu cjelokupnoga školstva u Kraljevini Lombardiji i Veneciji. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 1 (1956), 275-276; Frankfurter, 1893 (pretisak 2010), 44-78, 98, 110-116. Dostupno na: <<http://www.archive.org/stream/grafleothunhohe00frangoog#page>> [25. siječnja 2012.].

matematike i prirodnih predmeta, filološki ustrojenu nastavu njemačkoga jezika, koji bi trebao biti nastavni jezik, te u perspektivi uvođenje slavenskih jezika kao nastavnih predmeta. Držao je da ne bi trebalo donijeti definitivni nastavni plan za gimnazije dok se ne utvrde i ne odobre barem glavna načela nastavnoga plana za studij filozofije (Frankfurter, 1893, 78-83). Kao član posebnog u tu svrhu imenovanog odbora sudjelovao je i u raspravama o budućem uređenju filozofskoga studija i povjerena mu je izrada “Nacrta uređenja filozofskog studija na domaćim nastavnim ustanovama” (“Entwurf einer Einrichtung des philosophischen Studiums an den inländischen Lehranstalten”), na kojem je radio gotovo dvije godine. Budući da je studij filozofije imao središnji položaj između gimnazija i sveučilišnih studija, da bi se ublažio jaz između gimnazija i sveučilišta u disciplinarnom i znanstvenom pogledu, po uzoru na ustroj njemačkih sveučilišta, Exner je predložio povezivanje studija filozofije s gimnazijama. Založio se za preustroj fakulteta na načelu da se svaka znanost na odnosnom fakultetu treba obrađivati kao cjelina, odnosno odustajanje od prakse da se osnove različitih znanosti poučavaju na studiju filozofije. Preduvjetom za kvalitetnu nastavu držao je davanje profesorima određenog stupnja slobode poučavanja i određenog broja asistenata, a učenici bi trebali dobiti slobodu učenja (Frankfurter, 1893, 83-88). Ideje iznesene u spomenutim dokumentima detaljnije je razradio u proljeće 1848. i one su postale temelj reforme srednjega i visokoga školstva u Monarhiji.

Reformom školstva u Monarhiji rukovodilo je Ministarstvo javne nastave. Pritisak revolucionarnih nemira koji su izbili sredinom ožujka 1848. u glavnom gradu natjerali su vladara i vladajuće krugove da obećaju uvođenje ustavnosti, parlamenta, odgovorne vlade i uvođenje građanskih i političkih prava i sloboda. Dana 17. ožujka 1848. osnovana je odgovorna vlada Austrijskoga Carstva s ministarstvima vanjskih poslova i carskoga dvora, unutarnjih poslova, pravosuđa, financija i rata. Zadatak ministra unutarnjih poslova bio je da vladaru predloži da li da se policijski poslovi i školstvo uključe u njegovo ministarstvo ili da se osnuje posebno ministarstvo javne nastave i bogoštovlja.¹⁰ Prevagnulo je shvaćanje o potrebi osnivanja posebnog Ministarstva javne nastave i bogoštovlja, pa je 27. ožujka 1848. ministrom tog resora imenovan Franz barun von Sommaruga,¹¹ a prva sjednica austrijske vlade – Ministarskoga vijeća – održana je 1. travnja 1848. godine.¹²

Početkom travnja 1848. u Beču je osnovano povjerenstvo koje je trebalo osmisliti sveobuhvatnu reformu srednjega i visokoga školstva. Sastavljeno je od istaknutih profesora bečkih i praških fakulteta i gimnazija, a među njima je bio i Exner. Savjetovanje je održano 5. travnja u Beču i Exneru je povjereno da napravi opći nacrt preobrazbe cjelokupnog školstva u Monarhiji. Manjim dijelom na osnovi ondje iznesenih prijedloga, a najvećim dijelom na temelju vlastitih već iznesenih ideja, Exner je zajedno s

10 Kletečka, 1996, XI-XIII i 655 (III. Staatskonferenz, Wien, 20. März 1848.).

11 Isto, LXV.

12 O radu austrijske vlade tijekom revolucionarne 1848., kad je započela reforma školstva, usp. Kletečka, 1996. Ustavno-pravni položaj Ministarskoga vijeća, čimbenike koji su utjecali na njegov rad i promjenjiv odnos snaga u konstelaciji moći između vladara i Ministarskoga vijeća u tom razdoblju detaljno analizira Rumpler, 1970. Za razdoblje kojim se bavi ovaj rad vidjeti str. 17-44.

Ernstom barunom von Feuchterslebenom,¹³ državnim podtajnikom za osnovno školstvo u Ministarstvu javne nastave, izradio nacrt preustroja cjelokupne javne nastave – *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji* (*Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich*).¹⁴ U tom su dokumentu razrađene i precizirane ideje koje je Exner iznio u spomenutoj recenziji prijedloga gimnazijskoga nastavnog plana Benedicta Richtera iz 1845. te u planu za preustroj studija filozofije iz 1846. godine. Feuchtersleben je osnovao povjerenstvo za realizaciju *Nacrta*. Na čelu povjerenstva bio je Exner, a članovi su bili istaknuti pedagozi i profesori Karl Enk von der Burg¹⁵ i Wilhelm Podlaha¹⁶ (Frankfurter, 1893, 4-5, 90-91).

3. Temelj modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji iz 1848. godine

Nacrtom temeljnih načela javne nastave u Austriji uređenje obrazovnoga sustava u Austrijskom Carstvu, u smislu tadašnjih modernizacijskih težnji u organizaciji tog sustava te povećanja kvalitete sadržaja i prijenosa nastavnoga materijala, definirano je kao jedno od osnovnih prava države, ali i kao njezina “sveta dužnost” (§ 1. *Nacrta*). Time je potvrđena presudna uloga države u organizaciji, kontroli i financiranju obrazovnoga sustava čije početke možemo tražiti u protomodernizacijskim reformama školstva Marije Terezije i Josipa II. S druge strane, nasuprot strogoj kontroli državnih institucija u upravljanju školstvom i njegovu financiranju te određivanju nastavnoga sadržaja koji je bio na snazi prije 1848., *Nacrt*, u smislu tadašnjih liberalnih ideja, uvodi

-
- 13 Ernst von Feuchtersleben (Beč, 29. 4. 1806. – Beč, 3. 9. 1849.), austrijski pjesnik, filozof i liječnik. Nakon što je završio terezijansku akademiju u rodnome gradu studirao je medicinu. Od 1844. držao je predavanja iz psihijatrije na Sveučilištu u Beču. Iduće je godine postao dekan Medicinskoga fakulteta, a dvije godine poslije zamjenik ravnatelja medicinsko-kirurških studija. U srpnju 1848. imenovan je državnim podtajnikom u Ministarstvu javne nastave i radio je na reformi obrazovnoga sustava. Razočaran teškoćama s kojima se pritom susretao, u prosincu iste godine dao je ostavku na službu u Ministarstvu. Kao medicinsko-filozofski autor stekao je veliku popularnost knjigama *Zur Diätetik der Seele* (Beč, 1838.; knjiga je do kraja 19. stoljeća doživjela čak 46 izdanja!) i *Lehrbuch der ärztlichen Seelenkunde* (Beč, 1845.; dvije godine poslije u Londonu je tiskana u engleskom prijevodu). Pisao je i objavljivao pjesme, a jednu od njih uglazbio je Felix Mendelssohn. Njegova sabrana djela, osim medicinskih spisa, tiskana su u sedam svezaka (Beč, 1851.–1853.). Remy, 1909.
- 14 Objavljen je 1848. kao samostalna publikacija pod tim naslovom (Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei) te u četiri nastavka u novinama *Wiener Zeitung* (Wien), br. 197/18. 7. 1848., 169-171, br. 198/19. 7. 1848., 177-179, br. 199/20. 7. 1848., 187-189 i br. 200/21. 7. 1848., 195-197. Za izradu ovoga rada koristile smo tekst *Nacrta* objavljen u *Wiener Zeitungu*.
- 15 Karl Maria Enk von der Burg (Salzburg, 1. 1. 1808. – Salzburg, 21. 10. 1885.), pedagog i profesor. Studirao je filozofiju u Salzburgu i Grazu, a nakon toga pravo i klasičnu filologiju u Beču. Od 1829. radio je kao profesor humaniteta razreda na gimnaziji u Vinkovcima, a od 1834. u Iglauu. U Iglauu je 1849. postao ravnateljem gimnazije. Iduće je godine postao član školskoga vijeća i privremeni nadzornik za gimnazije za Donju Austriju. Na tom je mjestu definitivno potvrđen 1855. godine. Od 1852. do 1854. bio je predsjednik povjerenstva za teorijski dio ispita za gimnazijske profesore. Umirovljen je 1871. s naslovom carsko-kraljevskoga dvorskog savjetnika. Napisao je brojne pedagoške rasprave, napose o reformi srednjega školstva. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 1 (1956), 254.
- 16 Wilhelm Podlaha (1803. – 1853.), pedagog, profesor poetike i retorike na Akademskoj gimnaziji u Beču. Napisao je knjigu *Muster deutscher Redekünste mit besonderer Rücksicht auf neuere Literatur zur Bildung des Geschmacks und des Stils* (Wien, 1842.). <http://books.google.com/.../Muster_deutscher_Redekünste...> [15. siječnja 2013.]

znatne promjene u funkcioniranju obrazovnoga sustava koje će u velikoj mjeri utjecati na daljnju modernizaciju školstva.

Važan motiv autora *Nacrta* bio je ujednačivanje školskoga sustava i postavljanje okvira njegova djelovanja koji bi mogao vrijediti na cjelokupnom području Austrijskoga Carstva. No uz isticanje nužnosti provođenja općih smjernica u razvoju toga sustava priznaje se i potreba prilagođavanja tih smjernica pravnim propisima i društvenim običajima pojedinih zemalja i pokrajina Carstva. Stoga se *Nacrt* usmjerava samo na provođenje općih mjera, i to onih – kako autori *Nacrta* ističu – “čija se učinkovitost pokazala u praksi negdje drugdje u okolnostima sličnim našima” (Uvodne napomene *Nacrta*). Iz sadržaja *Nacrta* očito je da se pritom radilo u prvom redu o primjeru pruskoga obrazovnog sustava, o čemu je već bilo riječi. Tek kad bude postavljen takav okvir funkcioniranja obrazovnoga sustava, predviđeno je da se on zasebnim nastavnim planovima i odredbama Ministarstva prilagodi specifičnim okolnostima pojedinih zemalja, što se prije svega odnosilo na ovlasti parlamentarnih tijela i lokalnih oblasti, ali i na financijske mogućnosti lokalne uprave te status učitelja i profesora kao javnih službenika.

Od promjena u organizaciji školskoga sustava koje *Nacrt* donosi valja kao najznačajnije istaknuti one u osnovnom školstvu, u gimnazijama i na sveučilištima.

Osnovno je školstvo istaknuto kao prva i najvažnija sastavnica sustava javne nastave, a ulaganje u njegovu kvalitetu smatrano je ulaganjem u boljitak društva. Prema *Nacrtu*, cilj osnovnoškolske nastave bio je osigurati naobraženost stanovništva, odnosno pružiti onaj zbir znanja i vještina koji je bio potreban svakom građaninu i koji je od njega zahtijevala potreba socijalizacije. Svrha je takva obrazovanja bila dvojaka. S jedne strane ono je omogućavalo da pojedinac bude osposobljen za samostalan rad koji će mu osigurati vlastitu egzistenciju te da može voditi “život dostojan čovjeka” (§ 10.). S druge strane, u promijenjenim društveno-političkim odnosima 1848., za državu je osobito bila važna priprema pojedinca za izvršavanje javnih prava i obveza “koji mu proizlaze iz novoga državnog ustroja” (§ 10.). Važnost tog aspekta poučavanja autori *Nacrta* istaknuli su u uvodnom dijelu riječima: “Ako cijeli narod ima pravo sudjelovati u donošenju zakona, tada se ne smije zazirati ni od kakvog napora ni žrtve da se svima zajamči poučavanje.” Stoga je tu najnižu razinu javne nastave trebalo reformirati u smjeru povećanja njezine važnosti poboljšanjem naobrazbe učitelja, proširenjem nastavnoga gradiva i uz pomoć novih upravnih i nadzornih struktura (Donnermair, 2010, 199–200). Kao nastavni sadržaj koji bi osiguravao ispunjenje rečenih ciljeva tada su bili predviđeni (§ 13.) vjeronauk i moral, čitanje, pisanje, računanje, materinji jezik, pjevanje, tjelovježba i opće znanje o prirodi i čovjeku te “napose o domovini” (što je uključivalo povijest i geografiju te državni ustroj i upravu). Ujedno su u nastavni sadržaj bili uključeni brojni praktični predmeti: praktične upute za korisna zanimanja te sadržaji iz povijesti prirode, prirodopisa, tehnike i statističke znanosti koji su se u praksi primjenjivali u najčešćim i najvažnijim obrtima. *Nacrtom* je predviđeno da kvaliteta osnovnoga školstva bude osigurana povećanjem broja škola, da bi bile svima dostupne, kao i osiguranjem dovoljnoga broja učitelja i prostora za sve nastavne sadržaje. Broj razreda trivijalnih škola povećan je na tri, a poticala se i praksa održavanja nedjeljnih

škola (§ 14.). Nadalje, svaka je škola morala biti pretplaćena na pokrajinski školski list te nabaviti zbirku nastavnih pomagala – naturalija, knjiga, pjesama i sličnog (§ 19.).

Srednje škole u Austriji tada su se dijelile na specijalne stručne škole, koje su neposredno pripremale mladež za pojedina zanimanja, i one koje su pružale opće znanje i često su u praksi služile kao priprema za više škole. Od posljednjih su postojale gimnazije, koje su svoje poučavanje temeljile na klasičnoj filologiji i književnosti i u praksi su pripremale učenike za različite fakultetske studije na sveučilištima, te građanske i realne škole, na kojima se poučavanje temeljilo na modernim jezicima i književnosti i koje su orijentiranošću na tehničke predmete pripremale učenike za daljnje obrazovanje na tehničkim visokim školama ili za obavljanje nekih obrtničkih poslova. Ta je diferencijacija zadržana, a cilj je reforme tada bio ujednačiti status škola koje su pružale opće znanje i omogućiti bolju fluktuaciju učenika i studenata između pojedinih vrsta srednjih škola, kao i između srednjoškolskoga i visokoškolskoga sustava. Značajan preustroj pritom je proveden u gimnazijama, koje su spojene s dotadašnjim dvogodišnjim filozofskim studijem i trajanje im je produljeno za dvije godine, a podijeljene su u četiri razreda niže gimnazije i četiri razreda više gimnazije ili liceja (§ 37. – § 40.). Svaka od tih gimnazija imala je zaokružen nastavni sadržaj, s tom razlikom da su se u višoj gimnaziji predmeti poučavali na znanstveni način uz predmetne učitelje, koji su u sustav trebali biti integrirani s dotadašnjega studija filozofije. Na kraju gimnazijskoga obrazovanja učenici koji su htjeli nastaviti obrazovanje na nekom fakultetu morali su položiti maturalni ispit (§ 42.). Od drugih srednjih škola, trajanje građanskih i realnih utvrđeno je na tri godine i postavljen je cilj da se u svakom gradu osnuje bar jedna od tih škola (§ 53. – § 56.). Ujedno se planirao i osnutak niza stručnih škola za učenike koji su odmah nakon obveznog školovanja započinjali s radom. To su bile razne obrtničke škole, škole za slikanje, predenje, tvorničke škole, nedjeljne i večernje škole, a njihovo je osnivanje ovisilo o lokalnim potrebama (§ 58.).

Visokim školama smatrali su se tehnički instituti i sveučilišta. Ustrojem sveučilišta, čije su osnovne karakteristike primijenjene i na tehničke institute, gotovo su sasvim primijenjeni modeli tadašnjih njemačkih sveučilišta izvan Austrije, i to ne samo zbog dokazano dobrog funkcioniranja toga sustava nego i zbog omogućavanja lakše interakcije svih visokih škola njemačkoga govornog područja. *Nacrtom* je utvrđen status redovnih profesora, izvanrednih profesora, asistenata i docenata te učitelja na fakultetima. Valja pritom osobito istaknuti uvođenje nove kategorije sveučilišnih profesora, koja je tada već zaživjela u praksi na njemačkim sveučilištima: privatnih docenata. Privatni docenti nisu bili smatrani državnim službenicima niti su dobivali plaću, nego su uz dopuštenje uprave fakulteta imali pravo držati predavanja kao privatni profesori te na taj način poslije konkurirati za državno plaćene profesure (§ 70.). Nadalje, ta je reforma najviše traga ostavila na karakteru filozofskih fakulteta. Spajanjem dviju godina filozofskoga studija s gimnazijom filozofski se fakultet uspio osloboditi karaktera pripremnoga tečaja za druge studije te se u znanstvenoj mreži izjednačiti s ostala tri fakulteta sveučilišta (pravnim, teološkim i medicinskim). Svakako je takva reforma imala značajan utjecaj na znanstveno oblikovanje filozofskih fakulteta: oslobođeni potrebe pružanja općega pregleda pojedinih disciplina kakav je bio potreban kao priprema za

studij na drugim fakultetima, i ti su fakulteti poprimili znanstveni karakter, pa tijekom 19. stoljeća postaju važan pokretač znanstvene produkcije.

Kao i pri svakoj državnoj reformi, pitanje financiranja sustava bilo je osobito važno. Financijska potpora rastućemu obrazovnom sustavu, kao sustavu od državnoga interesa, osigurana je, dakako, iz javnih financija. *Nacrtom* je pritom ipak predviđeno rasterećenje središnje državne blagajne i prebacivanje financijske odgovornosti na lokalnu upravu. Stoga je određeno da financiranje osnovnih i građanskih škola preuzmu općine u kojima se te škole nalaze te da se unutar općinskih oblasti formira posebna blagajna za školstvo u koju bi se tada uplaćivale školarine (§ 11.). Seoske škole proglašene su besplatnima, a građanske su morali plaćati samo platežno sposobni. Gimnazije i druge srednje škole trebale su financirati pojedine zemlje, za što su zemaljski sabori mogli raspisati i posebne poreze (§ 34.). Ipak, pritom je trebalo paziti da se time ne umanjuje ukupni fond koji se izdvaja za obrazovanje: cilj je toga sustava bio potaknuti lokalnu upravu na ulaganje u obrazovanje na vlastitu korist i povećati izdvajanja za obrazovanje.¹⁷ Ako neka općina ili zemlja nije imala dovoljno sredstava za financiranje potrebnog školskog sustava, financijska pomoć davala se, u prvom slučaju, iz zemaljske blagajne uz dozvolu zemaljskoga sabora ili, u drugom slučaju, iz državne blagajne uz odobrenje središnjega parlamenta.

Financiranje iz javnih izdavanja bilo je osnovni preduvjet i za važan princip državnoga školskog sustava: da obrazovanje primjereno sposobnosti i volji pojedinca bude dostupno svima bez obzira na stalešku, spolnu, nacionalnu ili vjersku pripadnost. Važan aspekt tog prava, koji je zahtijevao pojačane financijske i organizacijske napore državnih vlasti, bilo je omogućiti školovanje siromašnima. Stoga je *Nacrtom* određeno da osnovnoškolska javna nastava bude besplatna za sve siromašne, a više su razine školovanja bile dostupne onim siromašnima koji su se prethodno dokazali svojim sposobnostima (§ 8., § 43.). Visoko je školstvo i na druge načine približeno mogućnostima siromašnjih studenata. Profesori su tako obvezani na besplatno držanje predavanja iz onih znanstvenih disciplina zbog kojih su zaposleni na pojedinom fakultetu i koje im njihov matični fakultet nalaže. Za ta predavanja nisu smjeli tražiti dodatne honorare (§ 75., § 76.). Ujedno je ukinuta obveza sudjelovanja u dotad vrlo skupim promocijama doktora znanosti, kao i obveza tiskanja disertacije. Ta je praksa zadržana, ali je odluka o eventualnom tiskanju disertacije ostavljena na izbor svakom studentu (§ 80.).

Nacrtom je utvrđena i središnja uprava i kontrola cjelokupnog obrazovnog sustava. Sve su škole bile pod Ministarstvom javne nastave, pri čemu je visokim školama upravljalo neposredno Ministarstvo, a osnovnim i srednjim školama zemaljsko školsko vijeće, formirano kao poseban odjel zemaljske vlade u glavnom gradu svake od zemalja Carstva. Već i sastav toga vijeća upućuje na to da je – za razliku od dotadašnjeg strogo državno kontroliranog sustava – središnja uloga u administraciji obrazovnoga sustava dana stručnjacima, odnosno djelatnim učiteljima i profesorima. Tako je određeno da se svako zemaljsko školsko vijeće treba sastojati od četvorice zemaljskih ravnatelja – ravnatelja za osnovne škole, ravnatelja za gimnazije, ravnatelja za ostale srednje škole i

¹⁷ Taj je cilj jasan iz Uvodnih napomena *Nacrta*.

ravnatelja za nastavu vjeronauka. Svi su oni morali biti iskusni učitelji, a vođenje škola u njihovoj nadležnosti moralo im je u tom razdoblju biti jedino zanimanje (§ 29.). Upravljanje učiteljskim seminarima također su preuzeli iskusni učitelji (§ 17.), a i uprava nad pojedinim nastavnim ustanovama povjerena je isključivo nastavnomu kadru koji je ondje bio zaposlen i koji je stoga imao obvezu i odgovornost brinuti se za stanje te ustanove. Prema tom je principu gimnazijama upravljalo učiteljsko vijeće pod predsjedanjem ravnatelja (§ 48.), a fakultetima fakultetsko vijeće, odnosno svi redovni i izvanredni profesori toga fakulteta uz dva predstavnika docenata. Predstojnik fakulteta bio je dekan, kojega je svake godine iz redova redovnih profesora biralo fakultetsko vijeće. I uprava cijeloga sveučilišta predana je u ruke akademskoga senata, koji su činili rektor, prethodni rektor kao prorektor, četvorica dekana i osmorica prisjednika (§ 86. – § 90.). Radi funkcioniranja cijeloga sustava nastavnomu je osoblju namijenjena i važna savjetodavna uloga, što je trebalo osigurati da ne dođe do bitnih razilaženja između zakonske osnove i realnih mogućnosti. Razlog takvu uređenju jest – prema autorima *Nacrta* – iskustvo, koje je pokazalo da nastavnim ustanovama najbolje upravlja sam nastavni kolektiv. Njihov rad kontroliraju, dakako, lokalna uprava i nadležno Ministarstvo, ali važan čimbenik u kontroli postaje i javno mišljenje (Uvodne napomene *Nacrta*).

Status učitelja i profesora *Nacrtom* je potvrđen kao status javnih, državnih službenika. Kao državnim službenicima, morale su biti definirane kvalifikacije koje su im potrebne u obavljanju njihova rada. U tom je smislu *Nacrt* i temelj za daljnji razvoj sustava obrazovanja učitelja, koji možemo pratiti od početaka razvoja državnoga školstva, pa tako određuje (§ 17., § 20.) da se u svakom gradu zemlje osnuju najprije dvogodišnji, a u budućnosti i trogodišnji tečajevi za učiteljske kandidate, s perspektivom da prerastu u učiteljski seminar. Planirano je da se završetak takva tečaja postavi uvjetom za obavljanje učiteljske službe. Za gimnazijske je učitelje predviđeno dodatno osiguranje kvalitete njihova rada: kandidati za učitelje u gimnazijama morali su završiti potpuni tečaj za gimnazijskoga učitelja, još dvije godine morali su se posvetiti studiju općih znanosti na filozofskom fakultetu i tek nakon dvogodišnje prakse mogli su dobiti mjesto gimnazijskoga učitelja (§ 44.). Učiteljima i profesorima određene su fiksne plaće. *Nacrtom* nije potpuno ukinuta tada vrlo česta plaća u naturi, ali je ona stavljena pod kontrolu izvršnih vlasti (§ 21. – § 23., § 47.). Definirano je da plaća učitelja i profesora mora biti dovoljna za njihovu neovisnu egzistenciju. Iako su plaću određivali zemaljski sabori, ona nije smjela iznositi manje od 200 forinti godišnje za učitelja. Uvedene su i druge pogodnosti, kao što je osnutak fondova za financiranje umirovljenih učitelja, njihovih udovica i siročadi (§ 24.). Što je bio viši stupanj obrazovanja, to je, dakako, i plaća nastavnoga osoblja bila veća. Tako su redovni profesori sa 25 godina službe nakon odlaska u mirovinu iznos cijele svoje plaće dobivali kao mirovinu i mogli su birati hoće li i dalje držati predavanja (§ 67.). Sustav zapošljavanja nastavnoga kadra također je precizno definiran (§ 26., § 50., § 66., § 69.). Najvažnija je pritom novost zapošljavanje na profesorskim katedrama na sveučilištima, budući da je prema pruskom modelu profesorskomu kadru dano pravo da utječe na taj izbor. Svaki je kandidat bio obavezan podastrijeti dokaze o svojim kvalifikacijama. Pritom su one ujedno bile i jedini uvjet za njegovo zapošljavanje, a nikako to nije smio biti njegov stalež ili pripadnost nekoj korporaciji (§ 46.).

Nacrt jasno odražava tadašnje liberalne ideje u smislu prihvatanja i uvođenja individualnih i akademskih sloboda u obrazovni sustav. Stoga je znakovito da se u njemu – uz višestruko isticanje legitimnog prava države na donošenje takvih zakona – naglašava da je pritom uloga države samo “dopuniti snagu i volju pojedinaca u pogledu nastave i obrazovanja” (Uvodne napomene *Nacrta*). Osnovno je obrazovanje ipak, zbog već spomenutih razloga, bilo zadržano kao obvezno (§ 2., § 3., § 14.). Također je istaknuta važnost materinjeg jezika, kojem je dana prednost pred ostalim jezicima (§ 16.) i koji je tijekom obveznog obrazovanja pojedinac morao naučiti do mjere da se može vješto usmeno i pismeno izražavati (§ 13.). Jasno su nadalje istaknute i akademske slobode, odnosno slobode učenja i poučavanja. Redovni i izvanredni profesori imali su, uz obvezu predavanja iz znanosti za koju su dobili profesuru, pravo održavati i “privatna” predavanja po vlastitom izboru, za koja su smjeli i tražiti honorar (§ 75., § 76.). I studenti su, prema *Nacrtu*, uživali pravo slobode učenja: potpuno im je prepušten izbor profesora koje žele slušati i redosljeda kojim će ih slušati (§ 81.). Odjek liberalne misli očit je i u samom načinu objave *Nacrta*: objavljen u službenom listu *Wiener Zeitung*, predan je na raspravu javnomu mišljenju, koje time postaje važan čimbenik u formiranju školskoga sustava, budući da – prema mišljenju autora *Nacrta* – “javna mjera može imati jače i uspješnije djelovanje samo ako je proizašla iz duha naroda i ako je u skladu s mišljenjem najrazboritijih u njemu” (Uvodne napomene *Nacrta*).

Nacrtom temeljnih načela javne nastave nastavljena je modernizacija školskoga sustava u Habsburškoj Monarhiji koja je započela donošenjem *Općega školskog reda* 1774. godine (Horbec i Švoger, 2010). *Nacrt* je poslužio kao temelj za modernizaciju i razvoj školstva u Monarhiji do njezina raspada 1918. godine. Na osnovi *Nacrta* Exner i Hermann Bonitz izradili su nastavne planove za gimnazije i realne škole¹⁸ te sveučilište. Nastavni planovi za gimnazije i realne škole, kojima je predviđena cjelovita reforma srednjoškolskoga obrazovanja, odobreni su za privremenu uporabu carskom naredbom od 16. rujna 1849. godine. Nakon donošenja Silvestarskoga patenta 1851. započeo je proces revizije reforme gimnazija i sveučilišta u smjeru jačanja uloge njemačkoga jezika i njegova postupnog pretvaranja u (djelomični) nastavni jezik te u smislu ograničavanja slobode učenja i poučavanja. No i u tim promjenama srednjega i visokoga obrazovanja u Monarhiji zadržana su glavna načela njihova ustroja formulirana u *Nacrtu temeljnih načela javne nastave*. Ta su načela ustroja školstva na svim razinama ostala na snazi do raspada Monarhije (Horbec i Švoger, 2011; Gross, 1985, 304-307). *Nacrt* je poslužio kao uzor i temelj za donošenje *Osnove temeljnih pravilah javnoga obučavanja za Hèrvatsku i Slavoniu* iz 1849.,¹⁹ zakonskoga prijedloga za cjelovit preustroj hrvatskoga školstva. Premda zbog promjene političkih okolnosti nije ostvaren u praksi, bio je to prvi pokušaj sustavnog reguliranja školstva u Hrvatskoj na svim razinama i snažno je utjecao na sve kasnije prijedloge i zakonska rješenja o ustroju hrvatskoga školstva od najnižega do najvišega stupnja.

18 *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* (1849). Prijevod Nastavnoga plana za gimnazije na hrvatski jezik: *Nacrt ustroja gimnazija i realnih škola u Austriji*, I. Plan za gimnazije. S njemačkog prevela V. Švoger. *Anali za povijest odgoja*, 10, 119-182.

4. Zaključak

Već i početna tvrdnja iznesena u *Nacrtu* – “Poboljšanje školstva duboka je potreba” – definira brigu državne uprave za obrazovni sustav kao jednu od najvažnijih sastavnica u kojoj se realizira socijalna uloga države. Školstvo se od druge polovine 18. stoljeća etabliralo kao pitanje općega interesa, pa je time postalo i pitanje interesa, ali ujedno i obveza, državnih vlasti. Nastavljajući se na podržavljenje obrazovnoga sustava Habsburške Monarhije provedeno tijekom druge polovine 18. stoljeća, kad se širenjem institucionalne mreže države otvaraju i mogućnosti organizacije i kontrole obrazovnoga sustava, *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji* iz 1848., koji u prijevodu donosimo u ovom radu, integralni je dio obrazovnih projekata ključnih u modernizaciji obrazovnoga sustava svih zemalja Austrijskoga Carstva. Državna je regulacija i tim *Nacrtom* ostala primarni čimbenik razvoja obrazovnoga sustava. No vrijeme u kojem je *Nacrt* donesen – tijekom revolucionarnih strujanja i u društveno-političkom kontekstu koji je pojačao zahtjeve za individualne i akademske slobode – uvjetovalo je da su njime postavljeni temelji modernoga poimanja obrazovnoga sustava koji se razvija pod okriljem države. Pritom su najznačajnije promjene bile u organizacijskoj strukturi sustava školstva, u čiji je provedbeni dio u velikoj mjeri integriran tada iskusni nastavni kadar, a pojedine su nastavne ustanove predane u ruke, ali i na odgovornost vlastitih nastavnika. Nadalje, značajne se promjene odvijaju i u definiranju karaktera učitelja i profesora kao javnih i državnih službenika s javnom odgovornošću, obvezama, ali i pravima. Liberalna misao najviše se ipak odrazila u funkcioniranju visokoškolskih ustanova. Sloboda učenja i poučavanja postaje osnovni princip akademske naobrazbe, a sveučilišta uz tu slobodu dobivaju i upravnu autonomiju, a sve to u međusobnoj korelaciji postaje temeljem njihova znanstvenoga karaktera. Iako u promijenjenim političkim okolnostima nakon revolucije 1848./1849. te osobito nakon donošenja Silvestarskoga patenta 1851. pojedina načela istaknuta u *Nacrtu* nisu uspjela sasvim zaživjeti, glavna načela obrazovnoga ustroja koja su u njemu formilirana bila su temelj modernizacije obrazovnoga sustava Monarhije u drugoj polovini 19. stoljeća, pa tako i osnova modernizacijskih procesa u hrvatskom obrazovnom sustavu.

19 Objavljena je u više oblika: kao stampata, Hrvatski državni arhiv, Zbirka stampata I, 131-130/1849.; u *Slavenskom Jugu*, 166/16. 10. 1849., 167/17. 10. 1849., 169/19. 10. 1849., 170/20. 10. 1849., 171/22. 10. 1849.; u *Narodnim Novinama*, 167/16. 10. 1849., 168/17. 10. 1849., 169/18. 10. 1849., 170/19. 10. 1849., 171/20. 10. 1849., 172/22. 10. 1849., 173/23. 10. 1849., 174/24. 10. 1849.; cjelovito i u izvornom pravopisu donio ju je i Čuvaj, A. (1910). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*. Sv. III. Zagreb: Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, Odsjek za bogoštovlje i nastavu, str. 347-371. Primjerak *Osnove* čuva se u zbirci školskih propisa Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu, sg. Z 51. Prema tom primjerku, *Osnovu* je objavila Petris-Martinčić, 1992, 125-152. Usporednu analizu *Nacrta temeljnih načela javne nastave* i *Osnove* donosi Švoger, 2012. O *Osnovi* su pisali Franković, 1958, 103-105; Iveljić, 1992, 43-49; Markus, 1996, 154-158; Markus, 2000, 309-315; Petris-Martinčić, 1992, 121-124 i Župan, 2002, 23-26.

Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji²⁰

Uvodne napomene

Poboljšanje školstva duboka je potreba. Napokon je postalo moguće odlučno započeti s tim. Važnost predmeta za cjelokupno građansko društvo kao i dužnost da se svakomu, pa i najsiriomašnjemu, otvore putovi obrazovanja, nalažu da to učini država.

No dok država nastoji dopuniti snagu i volju pojedinca u pogledu nastave i obrazovanja, istodobno joj moraju biti sveti sloboda njezinih građana i napose pravo obitelji. Nigdje ih ne smije ograničiti ako nije nužno.

Potrebno je svladati velike teškoće. Prilike u austrijskim zemljama i njihove potrebe vrlo su različite i otežavaju utvrđivanje i provođenje općih mjera. Nedostatak postojećih smjernica u odnosu na hitne potrebe sadašnjosti skokove ponegdje čini gotovo neizbježnima, čiji se uspjeh ne može potpuno zajamčiti prethodnim postupnim iskusvima. Tek je potrebno obrazovati dovoljan broj vrsnih učitelja [i] potrebno je prinijeti znatne novčane žrtve. Snaga naroda ojačana slobodom, osjećaj nužnosti, oduševljenje za čast i sreću domovine nadvladat će te prepreke.

Da se ne bi do potpune neizvjesnosti povećale opasnosti koje se ionako skrivaju u brzoj preobrazbi školskoga sustava namijenjenog milijunima [ljudi], potrebno je, neovisno o nekim sjajnim prijedlozima, uvesti samo one glavne ustanove, čija se učinkovitost pokazala u praksi negdje drugdje u okolnostima sličnim našima.

Ovaj Nacrt sadrži samo glavne smjernice sustava javne nastave, potrebno ih je dopuniti opširnim nastavnim planovima, službenim uputama i nalogima. To upotpunjavanje treba uzeti u obzir specifično stanje i prilike različitih dijelova zemlje te se stoga treba uvoditi neodgodivo, ali samo postupno.

Pritom će najučinkovitija pomoć biti snažna aktivnost učitelja koja posvuda sve više jača.

Budući da su mnoge ustanove u školstvu povezane s drugim državnim ustanovama i odredbama, primjerice s kompetencijama provincijskih sabora, ustrojem okruga i općina, poreznim sustavom, zakonima o državnim službenicima, mnoge odredbe sadržane u Nacrtu potrebno je smatrati čisto hipotetskima.

U sustavu javne nastave osnovne škole čine prvi i istodobno najvažniji dio. One trebaju poučavati onu sumu znanja i sposobnosti koja ubuduće ne smije nedostajati ni jednom državljaninu. Ako cijeli narod ima pravo sudjelovati u donošenju zakona, tada se ne smije zazirati ni od kakvog napora ni žrtve da se svima zajamči poučavanje, da bi se svima zajamčila nastava, bez čega bi to pravo bilo kontradiktorno. Ovdje je ponajprije nužno povećanje [broja] škola i njihovih dosadašnjih preskromnih nastavnih sadržaja, više obrazovanje učitelja, njihov povoljniji javni položaj²¹ [i] napokon takvo

20 Prijevod je napravljen prema tekstu objavljenom u službenim novinama *Wiener Zeitung*, br. 197/18. 7. 1848., 169-171, br. 198/19. 7. 1848., 177-179, br. 199/20. 7. 1848., 187-189 i br. 200/21. 7. 1848., 195-197. Katkad su dugačke rečenice izvornika u prijevodu razlomljene u dvije kraće rečenice, pazeći međutim da to ne promijeni značenje. U uglate zagrade umetnute su riječi kojih nema u izvorniku, a doprinose jasnoći izričaja u prijevodu na hrvatski jezik.

21 U izvorniku je uporabljen izraz *eine günstigere äußere Stellung derselben*.

upravljanje osnovnim školstvom koje će jednako revno i s temeljitim uvidom slijediti sve njegove interese, ono je što je ovdje ponajprije nužno.

Drugi dio nastavnoga sustava čine srednje škole. Dio njih specijalne su škole koje neposredno pripremaju za pojedina životna zanimanja, a dio njih treba pružiti više opće znanje. Ove posljednje dijele se na dva tipa, od kojih se prvi sastoji od latinske škole (niža gimnazija) i liceja (viša gimnazija), a drugi od građanske škole i realne škole. Glavna razlika između tih [vrsta škola] je u tome da su u prvim kao značajni obrazovni element uključeni stari klasični jezici i njihova književnost, što se u drugom [tipu škola] zamjenjuje modernim jezicima i njihovom književnošću, a ponajprije materijalnim jezikom.

Nužnost te podjele proizlazi iz sadašnjega stanja, ali i povijesti školstva u europskoj kulturi. Drugi [tip škola] dopušta većem broju državljana pristup višem obrazovanju na temelju moderne literature, a prvi [tip škola] nalaže da se za jednako velik dio [njih] zadrži stara književnost kao temelj, da našem obrazovanju ne odsiječemo korijenje iz kojeg je izraslo, na kojem čvrsto stoji i iz kojega će i dalje crpiti nenadomjestivu hranu.

Svrhovito obrađivanje tih nastavnih predmeta,²² bez jednostranosti i pedanterije, kojim se već u školi pukim učenjem jezika dolazi do bogate lektire klasičnih djela, brzo će ukloniti odbojnost prema njima koja će se katkad pojaviti.

Temeljna načela pri uređenju tih vrsta [škola] bila su:

1. Obje trebaju pružiti doista opće znanje, stoga osim učenja jezika trebaju plodonosno obrađivati ostale opće znanosti, matematiku, prirodne znanosti i povijest.

2. Uz pomoć općih nastavnih predmeta potrebno je učenike koji dolaze iz druge vrste škole (građanskih i realnih škola) osloboditi dosadašnje jednostranosti tehničkoga smjera i ukloniti jaz koji je visoko obrazovane staleže u pogledu vrste obrazovanja dijelio u dvije odvojene skupine.

3. Oba tipa škola trebaju ujedno pripremati [učenike] za odgovarajuće visoke škole.

4. Svaka škola i svaki njezin dio trebaju pružiti što je zaokruženiju cjelinu znanja, koja će učenike osposobiti da stupe u praktičan život opremljeni realnim znanjima.

5. Prelazak iz jednog tipa škole u drugi treba biti otvoren koliko je moguće.

Visoke škole, odnosno sveučilišta i tehnički instituti posljednji su dio sustava nastavnih ustanova. Njihovo razdvajanje počiva na različitosti koja se nalazi u dva glavna tipa srednjih škola kao njihovim pripremnim stupnjevima.

U prilog njihova spajanja, ako se radi o potpunim sveučilištima i potpunim tehničkim institutima, ne govori ni jedna važna praktična potreba. Ako se na obama i obrađuju isti predmeti, sama je obrada bitno različita, a budući da povezivanje u istom mjestu nije moguće, to ne bi donijelo olakšanje onima koji istodobno žele pohađati obje ustanove. No dvije tako važne korporacije spajanjem bi zacijelo lako izgubile onu slobodu kretanja koja je svakoj od njih potrebna u interesu njihovih specifičnih ciljeva.

22 U izvorniku je riječ "nastavni predmet" u jednini, a u prijevodu se koristi u množini jer je riječ o klasičnim jezicima.

Kao uzor u ustroju sveučilišta sadržanom u Nacrtu koji slijedi poslužila su njemačka sveučilišta izvan Austrije, s jedne strane zbog toga što su se najbolje potvrdila u praksi, a s druge strane jer to zahtijeva buduća razmjena između njih i austrijskih sveučilišta.

Sveučilišta su ponajprije nastavne ustanove. Vrlo je važno da im se ne nametne neka pozicija koja bi mogla ugroziti njihovu temeljnu svrhu.

Svrishodno vođenje neke nastavne ustanove zahtijeva točno takva posebna znanja da se ono mirno može povjeriti samo potpuno stručnim ljudima. Iskustvo pokazuje da će neposredno upravljanje takvim nastavnim ustanovama, koje po svojoj prirodi imaju bolje obrazovan i brojniji nastavni kolektiv, najsigurnije provoditi sam nastavni kolektiv, pod nadzorom njemu nadređenog stručnog tijela i javnoga mišljenja.

Premda je briga za nastavu i obrazovanje državljana dužnost države, što joj se može oduzeti samo uz veliku štetu za cijeli sustav, vrlo je važno usrdno i snažno sudjelovanje pojedinaca i korporacija, osobito u osnovnim školama. Iako se zbog toga preporučuje da se svi javni učitelji jednostavnom procedurom plaćaju iz državne blagajne, čini se korisnim da se radi poticanja tog sudjelovanja osnovne i građanske škole proglase općinskim ustanovama, ostale srednje škole pokrajinskim, a visoke škole ponajprije državnim ustanovama, ali tako da se nedostatak u pojedinim općinskim blagajnama nadoknadi iz pokrajinskih blagajni, a ovima da pomogne opća državna blagajna. Time se međutim općinama i pokrajinama nipošto ne smije dopustiti da čine manje no što je strogo uzevši nužno, nego samo više. Poticaj za to trebao bi se temeljiti na uvjerenju da su žrtve prinesene u tu svrhu podnesene izravno u vlastitom interesu. To bi moglo izazvati sretno nadmetanje općina i pokrajina i uzajamno pomaganje [u financiranju] trebalo bi u nemaloj mjeri produbiti osjećaj opće pripadnosti.

Utjecaj općina na učitelje i upravljanje osnovnim školama mora se ravnati prema obrazovnom stanju naroda, ali bi postupno mogao i trebao jačati.

Dok osnovne škole, gimnazije i sveučilišta trebaju znatniji preustroj, ostalim je školama potrebno usavršavanje na postojećim osnovama. Stoga se ovaj Nacrt, budući da treba naznačiti upravo osnove, detaljnije bavi samo izriječkom spomenutima.²³

Ministarstvo javne nastave predaje javnosti ovaj Nacrt, privremeni rezultat više različitih prijedloga koji su mu pristigli, da stručnjake potakne na oblikovanje vlastitog mišljenja i da služi kao nit vodilja na koju javno mišljenje na ugodan i vrlo pregledan način može nadovezati svoje ocjene i želje usmjerene prema lakšem ostvarenju praktičnog uspjeha. Jer javna mjera može imati jače i uspješnije djelovanje samo ako je proizašla iz duha naroda i ako je u skladu s mišljenjem najrazboritijih u njemu.

Opće odredbe

§ 1. Država smatra svojim pravom i svojom svetom dužnošću brinuti se za pouku mladeži obaju spolova i poučiti ih preko javnih učitelja, kao i nadzirati nastavu ako je drže privatne osobe, i to bez povrede obiteljskoga prava.

23 U izvorniku stoji *die ersteren*, a izraz se odnosi na izriječkom spomenute škole koje treba preustrojiti.

§ 2. Svi roditelji i skrbnici dužni su svojoj djeci i štíćenicima držati ili osigurati održavanje barem toliko nastave koliko će se ubuduće držati u javnim osnovnim školama.

§ 3. Poučava se 1) u obitelji, 2) u privatnim školama i 3) u javnim školama.

§ 4. U obitelji se može održavati nastava za sve nastavne stupnjeve. Oni koje se poučava u obitelji moraju

1) najkasnije do navršene dvanaeste godine ispitom na javnoj školi dokazati da su sa zadovoljavajućim uspjehom pohađali nastavu propisanu za javne osnovne škole. Pokaže li se da taj uspjeh nije zadovoljavajući, od roditelja ili skrbnika može se zatražiti da nastave s privatnom poukom ili da djeca pohađaju javnu nedjeljnu školu ili opetovnicu dok ne nadoknade znanje koje im nedostaje.

2) Da bi bili primljeni u javnu školu, moraju uspjehom na ispitu dokazati da posjeduju predznanje potrebno za tu školu.

3) Da bi im se dopustilo polaganje strogih ispita na visokim školama ili državnih ispita, koji obuhvaćaju gradivo predmeta visokih škola, moraju ispitima ili javnim svjedodžbama dokazati da posjeduju ono predznanje koje se stječe na pripremnim školama za visoke škole.

§ 5. Svatko ima pravo osnovati privatnu školu 1) ako je punoljetan, 2) ako mu nije dokazano neko nečasno djelo ili ako nije uklonjen s mjesta učitelja od strane javnih oblasti, 3) ako posjeduje zakonom propisane sposobnosti da može biti namješten na školi koju osniva kad bi ona bila javna, 4) ako predloži nastavni plan koji je dobio odobrenje oblasti nadležne za izdavanje odobrenja, 5) ako dokaže da posjeduje potrebna nastavna sredstva. Odobrenje za otvaranje privatnih osnovnih škola dodjeljuje zemaljsko školsko vijeće, a za otvaranje viših škola Ministarstvo javne nastave.

§ 6. Privatne su škole 1) u pogledu kvalifikacije učitelja vezane za propise koji vrijede za učitelje na javnim školama, 2) poduzetnici su odgovorni za njihovo stanje, 3) podložne nadzoru javnih tijela školske vlasti jednako kao javne škole.

§ 7. Javne škole dijele se na niže ili osnovne škole, srednje i visoke škole. Osnovne škole poučavaju ono što je ubuduće prijeko potrebno znati i moći svim austrijskim državljanima. Visoke škole pružaju najvišu, strogo znanstvenu nastavu koja se uopće može održavati u školama. To su sveučilišta i tehnički instituti. Srednje škole dijelom pripremaju za visoke škole, [a] dijelom za takva posebna životna zanimanja koja zahtijevaju više obrazovanje od onoga koje pruža osnovna škola, a da za njih nije potrebna nastava na visokoj školi. To su gimnazije, građanske i realne škole te druge specijalne škole.

§ 8. Javna nastava besplatno se održava u osnovnim školama za sve siromašne, u srednjim i visokim školama za sve siromašne koji su u prethodnim školama dokazali da posjeduju talent i sklonost za učenje.

§ 9. Visoke će škole ubuduće biti neposredno, a ostale škole posredno pod Ministarstvom javne nastave. Za vođenje osnovnih i srednjih škola pod vrhovnom upravom Ministarstva u svakom glavnom gradu pokrajine osnovat će se zemaljsko školsko vijeće sastavljeno od četvorice ravnatelja, jednoga za osnovne škole, drugoga za gimnazije,

trećega za ostale srednje škole i četvrtog, kojeg će se imenovati na prijedlog biskupskoga konzistorija, za nastavu vjeronauka i vođenje religijske naobrazbe mladeži.

Ti su ravnatelji odgovorni za stanje nastavne grane koja im je povjerena. Potrebno ih je izabrati prije svega iz redova iskusnih učitelja, uzimajući u obzir samo njihovu sposobnost za posao koji bi trebali obavljati. Zemaljsko školsko vijeće čini jedan odjel pokrajinske vlade.

I. Odjeljak

Niže ili osnovne škole

§ 10. Osnovna škola treba [pružiti] onoliko znanja i vještina koliko se ubuduće mora zahtijevati od svakog punoljetnog stanovnika austrijske države da bi mogao poštenim zarađivanjem osigurati svoju egzistenciju, na dobrobit zajednice i samoga sebe izvršavati prava i obveze koje mu proizlaze iz novoga državnog ustroja te voditi život dostojan čovjeka.

§ 11. Uzdržavanje osnovnih škola i njihovih učitelja ubuduće je stvar općine. Općine imaju pravo u tu svrhu odrediti visinu općinske pristojbe. Osobe ili korporacije koje su dosada bile obvezne davati priloge za uzdržavanje škola i učitelja ostaju to i dalje, ako ne nestane razlog iz kojega proizlazi ta obveza. No priloge koji se sastoje od novčanoga iznosa moraju uplatiti u općinsku blagajnu. Ako [financijska] moć općine nije dostatna, u pomoć priskaču sredstva pokrajine, a za pokrajine državna sredstva, a o njihovu iznosu odlučuju zemaljski sabori i parlament Carevine.

§ 12. U seoskim školama ubuduće se neće plaćati školarina, a za gradske škole općina ih slobodno ubire od platežno sposobnih. No nigdje ju ne smiju ubirati učitelji, nego je ondje gdje se to odvija smiju ubirati samo općine.

§ 13. Nastavni predmeti [osnovnih škola] su:

1. vjeronauk i moral
2. čitanje, pisanje i računanje
3. materinji jezik do vještog usmenog i pismenog izražavanja
4. popularno učenje o prirodi, čovjeku i napose o domovini, stoga
 - a) u glavnim crtama svjetska i domovinska povijest, domaći državni ustroj i uprava zajedno s geografijom
 - b) osnove geometrije s crtanjem
 - c) oni dijelovi popularne povijesti prirode, prirodopisa i tehnike koji se primjenjuju u praksi u najučestalijim i najvažnijim seoskim ili gradskim obrtima, zajedno sa za tu svrhu važnim poznavanjem statistike
5. praktične upute za korisna zanimanja (uzgoj drveća, ženski radovi i tomu slično)
6. pjevanje, tjelovježba, među kojom i vojničko vježbanje.

§ 14. Da bi osnovna škola mogla ispuniti svoju svrhu, školska obveza djece koja neće ići u višu školu od ove treba postojati od navršene šeste do navršene dvanaeste godine, a za nedjeljnu školu koja slijedi nakon ove do navršene petnaeste godine. Također

je potrebno postupno i što je brže moguće pobrinuti se za to 1) da se u svakoj općini s najmanje šezdesetoro djece obvezne pohađati školu, koja zbog udaljenosti ne mogu pohađati neku drugu školu, podigne samostalna škola, 2) da se svakoj trivijalnoj školi doda treći razred, 3) da u svakoj osnovnoj školi prema broju i vrsti razreda i učenika postoji potreban broj učitelja, učiteljica i učionica zajedno s prostorom za igru, a u seoskim školama i vrt, 4) da na selu zbog pomoći učiteljima, u mjeri u kojoj to dopuštaju dušobrižnički poslovi i ondje gdje se to pokaže poželjnim, svećenstvo osim nastave vjeronauka preuzme i neki drugi dio osnovnoškolske nastave, 5) da se što je više moguće proširi institucija majčinskih škola ili škola za malu djecu, 6) da nastava u pravim osnovnim školama, jednako kao što se za nju priprema u školama za malu djecu, dobije nastavak i dopunu u svrhovitim nedjeljnim školama.

§ 15. Treći razred osnovne škole i nedjeljne škole trebaju ponajprije uzimati u obzir razlike koje postoje između gradskih i seoskih zanimanja, njihovih različitih vrsta u skladu s mjesnim i zemaljskim prilikama, nadalje razlike između oba spola i napokon između onih učenika koji će svoje školsko obrazovanje završiti u osnovnoj školi i onih koji će ga nastaviti u nekoj višoj školi.

§ 16. Nastava u osnovnoj školi drži se isključivo na materinjem jeziku. O općinama ovisi hoće li se pobrinuti za to da se istodobno uči drugi zemaljski jezik i kako.

§ 17. Da bi se pobrinulo za potrebno obrazovanje učitelja koji će se ubuduće zapošljavati, odmah se u svakom glavnom gradu pokrajine treba osnovati za sada dvogodišnji, a poslije trogodišnji tečaj za učiteljske kandidate, koji bi postupno trebalo preoblikovati u potpuni učiteljski seminar. Na taj učiteljski tečaj trebaju biti primljeni samo oni učenici koji važećim svjedodžbama ili prijamnim ispitom mogu dokazati da su izučavali one nastavne predmete koji se sada uče u dva polugodišta četvrtoga razreda normalne škole, [a] ubuduće će se učiti u građanskoj školi ili u prva četiri razreda gimnazije. Na čelu svakog takvog pedagoškog tečaja kao ravnatelj se nalazi djelatni učitelj, koji je istodobno prvi učitelj i koji se treba potpuno posvetiti tom poslu za pristojnu plaću. Ostali učitelji isprva će se kao ispomoć uzeti iz redova najvrsnijih učitelja u gradu i za to povećanje [obima] svoga posla mogu biti novčano obeštećeni. Ubuduće će za mjesto učitelja moći biti predložen samo onaj tko posjeduje svjedodžbu o učiteljskoj vještini koju je na temelju teorijskoga i praktičnoga ispita dobio od neke takve ustanove.

§ 18. Svi učitelji i pomoćni učitelji (pomoćnici) na selu trebaju se ubuduće prema školskim okruzima koji odgovaraju sadašnjim dekanatima ili vikarijatima najmanje dvaput godišnje okupiti na dva do tri dana da bi razmijenili svoja pedagoška iskustva, upoznali nove nastavne metode i sredstva i tako se neprestano usavršavali. Školski nadzornik svakog pojedinog okruga s vremena na vrijeme odredit će jednog istaknutog učitelja koji stanuje u tom okrugu za vođenje te učiteljske skupštine. – Na isti način sastajat će se učitelji u svakom gradu više puta godišnje u jednoj, a u većim gradovima prema gradskim okruzima u više skupština. Župno svećenstvo potrebno je ohrabrivati da u skladu s mogućnostima sudjeluje na tim skupštinama.

§ 19. Za svaku pokrajinu ili također za više pokrajina zajedno pod nadzorom najviših školskih vlasti potaknut će se izlaženje jeftinog školskog lista i svaka će ga škola

biti obvezna držati. Učitelji se trebaju pobrinuti i za to da se na svakoj školi osnuje mala zbirka naturalija, knjiga, pjesama i tomu slično.

§ 20. Da bi se pružila prilika za potrebnu naobrazbu i učiteljima koji su već namješteni, idućih se godina učiteljske skupštine trebaju održavati često koliko je moguće, a najsposobnije učitelje među njima te one iz redova stanovnika mjesta održavanja skupštine treba ohrabrivati da za njih održavaju poželjnu nastavu.

§ 21. Učitelji će ubuduće dobivati fiksne plaće koje će im se davati iz općinske blagajne. Pretvaranje dijela plaće u prihod u naravi ovisi o slobodnom dogovoru obiju strana. Međutim prihod u naravi ubirat će općinsko poglavarstvo i dostavljat će se učitelju.

§ 22. Plaću učitelja stručno izobraženih prema novom sustavu potrebno je utvrditi tako da svu svoju snagu mogu posvetiti javnoj nastavi i službi u [crkvenom] zboru bez ometajućih sporednih poslova i da pritom mogu uzdržavati sebe i, nakon što su niz godina proveli u službi s dobrim uspjehom, obitelj u skladu s mjesnim prilikama, a da ih ne tišti briga za hranu i da su neovisni o samovolji pojedinih članova općine. Ali i tada su obvezni potpuno se posvetiti službi. Pogotovo ih treba osloboditi službe zvonara. Zemaljski sabori utvrđuju minimalnu plaću prema ovim mjerilima. Učitelji koji već rade, koji su pokazali svoju sposobnost za poboljšani sustav osnovnih škola, dobit će i bolje plaće.

§ 23. Da bi se sadašnjim učiteljima odmah olakšao njihov težak položaj te da bi se u njih pobudile hrabrost i snaga za daljnju izobrazbu, njihova kongrua treba se od iduće obračunske godine povećati na 200 forinti za seoske učitelje, na 100 forinti za podučitelje (pomoćnike). Od sada ni jedan pomoćni učitelj u gradu ne smije dobivati plaću manju od 200 forinti godišnje.

§ 24. Za pomoć učiteljima koji su postali nesposobni za službu, njihovim udovicama i siročadi u svakoj će se pokrajini ustrojiti učiteljski mirovinski fond, koji se treba temeljiti na godišnjim priložima svih učitelja. Svaki učitelj obavezan je sudjelovati u njemu. Dosadašnje potpore udovicama i siročadi iz fondova za siromašne i od strane općina time se ne trebaju smanjiti, a ubuduće treba postojati obveza općina za uplaćivanje priloga za mirovine, čiji će iznos također utvrditi pokrajinski sabori.

§ 25. Iskusni učitelji koji rade u školama za malu djecu izjednačit će se s ostalim učiteljima.

§ 26. Kad je slobodno učiteljsko mjesto, raspisat će se [natječaj] u pokrajinskim novinama. Okružni ili gradski školski nadzornik nakon toga u prije određen dan na nekome mjestu u općini okupi predstojnike općine u kojoj treba popuniti [radno] mjesto, zajedno s onima koji zbog posebnih ostvarenja za tu školu imaju posebno pravo predlaganja ili njihovim zastupnicima, predoči im pismene dokaze o sposobnostima [kandidata], informira ih o njihovoj prikladnosti i da im svoj savjet u pogledu predstojećeg izbora. Predlažu se tri kandidata (svatko tko je osim općine ovlašten za predlaganje, ako takvi postoje, predlaže jednoga) i o tom događaju vodi se zapisnik. Prijedlog sa stručnim mišljenjem okružnoga školskog nadzornika ide zemaljskomu školskom vijeću, koje imenuje jednoga kandidata. – Osobito je potrebno paziti na to da se kod

učitelja očuva nada da će na temelju svojih zasluga moći napredovati na bolje plaćena mjesta.

§ 27. Svako prvo namještenje učitelja privremeno je tijekom prve tri godine. Definitivno namješteni učitelji mogu biti otpušteni samo zbog grubog prekršaja ili nastavljenog nemara, i to uslijed službeno provedene istrage odlukom zemaljskoga školskog vijeća.

§ 28. Neposredno upravljanje svakom školom u rukama je školskoga povjerenstva. Ono je sastavljeno od duhovnih i svjetovnih učitelja škole koji sudjeluju u nastavi i jednakog broja članova općine, koji se prema općinskom redu biraju na više godina. U seoskim školama predsjedava prvi svećenik koji sudjeluje u nastavi, u gradskim školama župnik, ako sam drži nastavu vjeronauka, ili jedan od svjetovnih učitelja koji nosi naslov viši učitelj. Povjerenstvo se sastaje u utvrđeno vrijeme, raspravlja te donosi zaključke o potrebnim naredbama za provođenje postojećih školskih zakona i vodi zapisnik koji trebaju potpisati svi nazočni. Protokole treba poslati okružnomu ili gradskomu školskom nadzorniku. Predsjedavajući je ponajprije odgovoran za stanje škole i ima pravo donositi privremene odluke, koje je, ako nisu dobile naknadnu potvrdu povjerenstva, potrebno predočiti okružnomu ili gradskomu školskom nadzorniku zbog donošenja odluke.

§ 29. U svakom okrugu postoji okružni školski nadzornik. To mora biti iskusan učitelj koji se posvećuje isključivo vođenju škola u okrugu. Preko zapisnika školskoga povjerenstva, zapisnika skupština učitelja, a osobito stalnih putovanja on mora dobro poznavati učitelje i škole i neprestano treba raditi na njihovu poboljšanju. – On posredno vodi i učiteljske skupštine. Ima pravo uz prethodno znanje zemaljskoga školskog vijeća na određeno vrijeme za okružne nadzornike postaviti izvrsne učitelje kao nagradu i pomoć sebi. Za škole u glavnim gradovima na mjesto okružnoga školskog nadzornika dolazi gradski školski nadzornik. Okružne i gradske školske nadzornike na prijedlog zemaljskoga školskog vijeća imenuje Ministarstvo.

§ 30. Svakom okružnom i gradskom školskom nadzorniku dodat će se barem tri člana, koji se biraju na nekoliko godina između stanovnika okruga ili općine po uputama budućega okružnog ili općinskog reda. Oni imaju pravo kontrolirati škole na svom području, zajedno s nadzornikom pod njegovim predsjedavanjem redovito održavaju sjednice, stoje mu pri ruci sa svojim savjetima i iznose prijedloge koje on realizira ili uz svoje stručno mišljenje podastire zemaljskomu školskom vijeću.

§ 31. Reguliranje osnovnih škola nekatolika prema načelu jednakih političkih prava kršćanskih konfesija, zatim reguliranje osnovnih škola židova u skladu s političkim pravima koja će im biti odobrena, uslijedit će posebnim zakonima.

§ 32. Zadaća je Ministarstva javne nastave i zemaljskih školskih vijeća da primjerenim pučkim knjigama neprestano vode brigu o nastavi i prosvjećivanju mladih.

II. Odjeljak

Srednje škole

A. Gimnazije

§ 33. Gimnazije trebaju 1) pružiti više opće obrazovanje, 2) pritom kao bitnu sastavnicu koristiti stare klasične jezike i njihovu književnost, 3) uz pomoć obaju istodobno pripremiti za sveučilište.

§ 34. Uбудućе će se izdržavati iz sredstava svake pojedine pokrajine. Pokrajinski sabori imaju pravo u tu svrhu raspisati posebne poreze. Ako su sredstva pokrajine nedostatna, kao pomoć nastupaju državna sredstva, o čemu treba odlučiti parlament Carevine.

§ 35. Uбудućе će se sastojati od osam razreda i dijele se na nižu i višu gimnaziju, svaka s po četiri razreda. Viša gimnazija nosi i naziv licej, a niža gimnazija latinska škola. Iz gimnazije učenici mogu neposredno prijeći na svaki fakultetski studij na sveučilištu.

§ 36. Nastavni predmeti gimnazije su:

1) vjeronauk; u višoj gimnaziji on djelomice obuhvaća čitanje pisanih izvora kršćanstva zajedno s glavnim događajima vjerske i crkvene povijesti te racionalno obrazloženje morala

2) znanost o jeziku i književnost

a) latinski i grčki jezik s opsežnim čitanjem starih klasika

b) materinji jezik i književnost s usmenim i pismenim stilskim vježbama, glavnim momentima povijesti domovinske književnosti, poetikom, retorikom i temeljnim pojmovima estetike, logike i empirijske psihologije

c) drugi strani jezik, ako za tim postoji potreba

d) za buduće teologe u najvišem razredu uvod u hebrejski

e) kao slobodni predmeti mogu se učiti francuski, talijanski, engleski itd.

3) povijest i geografija

4) elementarna matematika; geometrija u nižoj gimnaziji zajedno s crtanjem

5) povijest prirode s elementima fiziologije; eksperimentalna fizika

6) pjevanje, gimnastika, uz to i vojničko vježbanje

7) kaligrafija, tahigrafija [i] crtanje kao slobodni predmeti.

Ti se predmeti s iznimkom grčkoga i hebrejskoga uče počevši od najnižega razreda.

§ 37. Niža gimnazija priprema, doduše, za višu gimnaziju, ali je i o njoj neovisna cjelina utoliko što rečene predmete obrađuje na pretežno popularan i praktičan način te pruža zatvorenu cjelinu općega obrazovanja, poželjnu za veći broj životnih situacija, a istodobno može služiti kao priprema za realne škole i dalje za tehničke institute.

Viša gimnazija iste nastavne predmete nastavlja [poučavati] na više znanstven način i poseban je pripremni studij za sveučilišta. Tu se disciplina i nastavna metoda, osobito u zadnjim razredima, trebaju sve više i više približiti disciplini i metodi uobičajenoj na sveučilištu da bi se izbjegao svaki štetan skok.

§ 38. Više gimnazije ili liceji bit će prisutni u znatno manjem broju nego niže gimnazije; u jednom razredu niže gimnazije ne smije biti više od 80, a u razredu više gimnazije ne više od 120 učenika. O osnivanju i zatvaranju gimnazija odlučuju pokrajinski sabori prema posebnim potrebama zemalja.

§ 39. Nove više gimnazije ili liceji stvorit će se ujedinjenjem dosadašnjih dvaju humanističkih razreda i dvaju obveznih tečajeva na studiju filozofije. Sadašnji profesori na studijskim odjelima filozofije ubuduće će se angažirati ili na filozofskim fakultetima ili na novim licejima. U posljednjem slučaju oni osobno ne smiju pretrpjeti nikakvu štetu ni u pogledu statusa ni u pogledu plaće koju su dosad uživali.

§ 40. U nižoj je gimnaziji na snazi sustav razrednih učitelja, a u višoj gimnaziji predmetnih učitelja.

§ 41. Ni jedan učitelj tjedno ne treba preuzeti više od 20 sati poučavanja, a ni jedan učenik više od 30 sati učenja i vježbi.

§ 42. Svaki učenik može stupiti u svaki razred gimnazije ako je pokazao potrebno predznanje na prijamnom ispitu, a i kao izvanredan učenik učiti samo pojedine gimnazijske predmete.

U posljednjem polugodištu zadnjega razreda liceja učenici koji žele prijeći na sveučilište kao redovni slušači nekog fakultetskog studija moraju se podvrgnuti posebnoj maturalskom ispitu.

§ 43. Nastava u gimnazijama za doista siromašne i vrlo nadarene učenike održava se besplatno. Inače o pokrajinskim saborima ovisi hoće li utvrditi školarinu i u kojem iznosu.

§ 44. Da bi se ubuduće netko mogao namjestiti kao gimnazijski učitelj, kandidat mora imati završen potpuni tečaj za gimnazijskoga učitelja (prema dosadašnjem ustroju filozofskoga studija), potom se tijekom dvije godine morao posvetiti daljnjem studiju općih znanosti na filozofskom fakultetu i nakon toga se s dovoljnim uspjehom morao podvrgnuti teoretskom ispitu svoje sposobnosti za učitelja pred vlastitom ispitnom komisijom. Zatim se godinu dana treba staviti na raspolaganje nekoj javnoj gimnaziji, koja mu potom izdaje svjedodžbu o njegovoj praktičnoj sposobnosti poučavanja. Samo onaj tko je u teoretskom i praktičnom pogledu priznat sposobnim za poučavanje može biti predložen na neko učiteljsko mjesto. Ispiti kojima se provjerava teorijska sposobnost poučavanja različiti su ovisno o tome namjerava li se kandidat posvetiti [radu] na nižoj ili višoj gimnaziji te u oba slučaja jednoj ili drugoj glavnoj skupini nastavnih predmeta.

§ 45. Prvo učiteljevo namještenje privremeno je tijekom tri godine. Definitivno namješteni učitelji mogu biti otpušteni samo zbog grubog prekršaja ili nastavljenog nemara, i to nakon službeno provedene istrage po nalogu zemaljskoga školskog vijeća.

§ 46. Učitelji više gimnazije ubuduće se smiju namjestiti samo uzimajući u obzir njihovu vrsnost, neovisno o tome kojemu staležu ili kojoj korporaciji inače pripadaju. Isto se načelo primjenjuje i na učitelje niže gimnazije, ako i uolikoj je mjeri to moguće s obzirom na time povećane izdatke.

§ 47. Plaću gimnazijskih učitelja sa stupnjevanjem, koje svakom pojedincu ostavlja izglednim postupno poboljšanje položaja nakon određenog vremena, potrebno je

tako utvrditi da je ovisno o lokalnim prilikama dovoljna da oni ne moraju voditi računa o nužnim sporednim zaradama koje im oduzimaju snagu i vrijeme (kamo pripadaju i takozvani dodatni sati) i da njima i njihovim obiteljima osigurava pristojnu egzistenciju. Učitelji niže gimnazije imaju status dosadašnjih gimnazijskih profesora, a oni više gimnazije status dosadašnjih profesora liceja.

§ 48. Neposredno vođenje svake gimnazije u rukama je učiteljskoga vijeća pod predsjedanjem ravnatelja, koji je sam uvijek jedan od najprokušanijih ljudi među učiteljima.

Onđe gdje su zajedno niža i viša gimnazija, njihovi učitelji čine jedinstveno učiteljsko vijeće za zajedničke poslove. Ravnatelj cijele ustanove učitelj je više gimnazije, a niža gimnazija uz to ima podravnatelja, uzetog iz redova njezinih profesora.

§ 49. Svaki nastavni kolektiv gimnazije odgovoran je za stanje nastavne ustanove. Stoga on ima pravo nastavne predmete raspodijeliti među sobom prema individualnim snagama i sklonostima, kao i pravo prvog predlaganja za ponovno popunjavanje ispraznjenog mjesta na ustanovi.

§ 50. Sve gimnazije jedne pokrajine nalaze se pod zemaljskim ravnateljem gimnazija, koji je član zemaljskoga školskog vijeća i u pravilu se uzima iz redova najistaknutijih gimnazijskih učitelja. On vodi cjelokupno gimnazijsko školstvo pokrajine, Ministarstvu predlaže ravnatelje i zamjenike ravnatelja pojedinih gimnazija, daje stručno mišljenje na prijedloge nastavnih ustanova za ponovno popunjavanje ispraznjenih mjesta i u većim pokrajinama uz prethodno znanje Ministarstva iz redova gimnazijskih ravnatelja kao pomoć sebi i kao odlikovanje pojedine ljude imenuje nadzornicima za nekoliko gimnazija i na određeno vrijeme. Imenovanje gimnazijskih učitelja, zamjenika ravnatelja i ravnatelja u nadležnosti je Ministarstva.

§ 51. Ministarstvo javne nastave pobrinut će se za odgovarajući broj gimnazijskih listova, u skladu s potrebama svih pokrajina.

B. Građanske i realne škole

§ 52. Građanske i realne škole nalaze se između osnovnih škola i tehničkih instituta kao niže i više gimnazije između osnovnih škola i sveučilišta.

To su:

1. Pripremne škole za tehničke institute.
2. One istodobno trebaju pružiti samostalno obrazovanje za niže razine seoskih i gradskih obrta.
3. One se trebaju brinuti za opće humanističko obrazovanje na temelju moderne, ponajprije domovinske književnosti, i na taj način nastaviti [poučavati] sve nastavne predmete osnovne škole i više ulaziti u detalje.
4. To građanska škola čini ponajprije na popularniji i neposredniji praktični način, a realna škola na pretežno znanstveni način, tako da ova posljednja osigurava posebnu pripremu za tehničke studije.

5. U realnu školu može se ući i iz građanske škole i iz niže gimnazije.

§ 53. Građanske škole sastoje se od tri godišta. Trebaju se razviti iz dosadašnjih dvaju godišta četvrtoga razreda osnovne škole dodavanjem trećega razreda i

razvrstavanjem nastavnih predmeta kao što je ponuđeno novim ustrojem osnovnih škola i prije rečenim ciljevima građanskih škola.

§ 54. Potrebno je djelovati u smjeru da postupno u svakom gradu postoji barem jedna građanska škola.

§ 55. Slično građanskim školama, za žensku je mladež potrebno podignuti više djevojačke škole s brojem razreda prilagođenim lokalnim prilikama te ih ili ostaviti samostalne ili ih neposredno povezati sa ženskim osnovnim školama.

§ 56. Realne škole također su trogodišnje. Njihov broj treba ovisiti o potrebama pojedinih pokrajina, ali u svakom glavnom gradu pokrajine treba postojati barem jedna.

§ 57. Inače, temeljna načela postavljena za niže i više gimnazije u osnovi trebaju vrijediti i za građanske i realne škole. Ipak, građanske škole potrebno je ponajprije tretirati kao predmet iz djelokruga gradskih općina, a realne škole kao stvar pokrajine.

C. Ostale srednje škole

§ 58. Osim gimnazija, građanskih i realnih škola, koje sve zahtijevaju isključivu posvećenost učenika školi i niz godina za pohađanje škole, potrebne su ustanove gdje će oni koji su napustili osnovnu školu i već su započeli bavljenje obrtom ili ga vrlo skoro moraju započeti dobiti popularnu nastavu koja nadmašuje osnovnu školu u za njih važnim specifičnim znanjima ili vještinama. Vrsta (obrotničke škole, škole za slikanje, predenje, tvorničke, nedjeljne, večernje škole itd.) i broj takvih škola treba sasvim ovisiti o lokalnim potrebama.

§ 59. Lokalne potrebe mogu učiniti nužnom neku drugu vrstu srednje škole iznad građanskih škola, ali ipak manje općenitu od realnih škola, isključivo radi posebnog stručnog obrazovanja. Ovamo pripadaju poljoprivredne, trgovačke, pomorske, vojne škole i tomu slične.

§ 60. Srednje škole iz ovog odjeljka prema okolnostima su ponajprije ili stvar općine ili pokrajine.

§ 61. Pri podizanju svih srednjih škola potrebno je kako dolikuje voditi računa o postojanju više zemaljskih jezika, ondje gdje postoje, te u skladu s načelom ravnopravnosti svih nacionalnosti i o potrebama pojedinih zemalja i područja.

III. Odjeljak

Visoke škole

A. Sveučilišta

§ 62. Sveučilišta trebaju pružiti znanstveno obrazovanje u općim znanostima, nadalje trebaju pripremati za one javne službe koje zahtijevaju predznanje stečeno preko posebnih stručnih znanosti na temelju gimnazijskoga obrazovanja i trebaju njegovati znanstveno obrazovanje u tim stručnim znanostima; naposljetku uz pomoć slobode poučavanja i učenja u mladićima trebaju ostvariti snažan razvitak te oplemenjivanje karaktera znanošću i primjerenom disciplinom.

§ 63. Sveučilišta se trenutačno sastoje od četiri studijska odjela, [odnosno] fakulteta, i to od teološkoga, fakulteta za pravne i državne znanosti, medicinskoga i filozofskoga fakulteta. Fakultetu za pravne i državne znanosti pripadaju i oni specijalni studiji koji će se u budućnosti osnovati na sveučilištima za [stjecanje] predznanja za diplomatsku i višu vojnu karijeru. Protestantski teološki studij u Beču čini drugi odjel teološkoga fakulteta.

Svi fakulteti imaju isti status. Njihov je slijed onaj koji je dosad bio uobičajen, prednost uvijek ima onaj fakultet kojemu pripada aktualni rektor.

§ 64. Svatko ima pravo nastupiti kao profesor na sveučilištu ako posjeduje neporočni karakter i potrebne znanstvene kvalifikacije.

Predavači su ili redovni profesori, ili izvanredni profesori, privatni docenti ili učitelji u užem značenju te riječi.

§ 65. Redovni profesori vode brigu o glavnim znanostima koje pripadaju sveučilištu, a prema okolnostima i o njihovim glavnim granama. Njihov je broj promjenjiv u skladu sa znanstvenim potrebama, brojem studenata i povoljnim prilikama da se dobiju izvanredni nastavnici.

§ 66. Zapošljavanje redovnih profesora odvija se u skladu s pozivanjem Ministarstva javne nastave nakon što je dobilo prijedlog fakulteta na kojemu je nepopunjeno mjesto.

Ministarstvo može prema okolnostima zatražiti drugi prijedlog istovrsnog fakulteta nekog drugog sveučilišta.

Pozivanje stranaca nigdje nije isključeno, a ni vjeroispovijest, izuzevši profesure na teološkom fakultetu, ne treba biti prepreka za imenovanje.

§ 67. Redovni profesori, ako s pozvanim profesorima nisu postignuti drukčiji dogovori, dobivaju plaću s različitim stupnjevima napredovanja prema određenim međurazdobljima, koja im osigurava pristojnu egzistenciju, primjerenu lokalnim prilikama. Nakon 25 godina službe cijelu svoju plaću dobivaju kao mirovinu i ostaje im pravo da kao umirovljeni profesori mogu držati predavanja na svakom sveučilištu. Izvanredna znanstvena dostignuća daju im pravo zahtijevati posebne dodatke na plaću.

§ 68. Katedra kojima je potrebna takva pomoć dodjeljuju se asistenti koje plaća država. Njih slobodno biraju profesori kojima su dodijeljeni. Uvijek se imenuju samo na određeni rok, nakon čijeg isteka uvijek mogu biti ponovno izabrani.

Njihovo otpuštanje tijekom ugovorenog roka mogu provesti samo fakulteti na zahtjev profesora.

§ 69. Izvanredne su profesure predstupnjevi redovnih [profesura]. U izvanredne profesore, u skladu s potrebama nastavnih ustanova, promiču se mladi ljudi da bi ih se ohrabrilo, koji su se već istaknuli izvrsnim rezultatima, a ipak ih se još ne može unaprijediti u redovne profesore. Time oni postaju državnim službenicima i, u skladu s okolnostima, mogu dobivati plaću ili naknadu ili ni jedno od toga. Postupak njihova imenovanja isti je kao kod redovnih profesora.

§ 70. Kao privatni docent ima pravo nastupiti onaj tko je navršio 24 godine, uz to posjeduje neporočni karakter i svoje znanstvene kvalifikacije dokazuje ranijim znanstvenim dostignućima ili habilitacijom, tj. kolokvijem koji će fakultet na kojemu on

namjerava poučavati s njim provesti na temelju tiskane ili pisane znanstvene rasprave. Fakultet odlučuje o sposobnosti za dobivanje aprobacije i za to dobiva dopuštenje Ministarstva. Onaj koga je fakultet odbio ima pravo žalbe Ministarstvu. Privatni docenti nisu državni službenici i ne dobivaju plaću.

§ 71. Korištenje javnih zbirki i nastavnih sredstava privatnim je docentima dopušteno samo ako s njima postupaju s potrebnom pažnjom i ako je to prihvatljivo odgovornosti osoba kojima je povjereno njihovo nadziranje.

§ 72. Ovlaštenje privatnoga docenta za poučavanje prestaje: 1) slobodnim odricanjem, 2) ako privatni docent tijekom dvije uzastopne godine ne drži predavanja, 3) uslijed zlorabe ovlaštenja u pogledu svrhe sveučilišta. O tome odlučuje Ministarstvo nakon saslušanja ili na zahtjev fakulteta.

§ 73. Učitelji u užem značenju te riječi osobe su koje ne drže nastavu iz neke znanosti nego iz neke praktične vještine, primjerice kaligrafije, gimnastike, modernih jezika za neposrednu primjenu i tomu slično. Oni su državni službenici samo ako su njihova mjesta sistematizirana i povezana s [isplatom] plaće.

§ 74. Članovi c. k. Akademije znanosti u Beču kao takvi imaju pravo predavati na sveučilištima. Fakulteti mogu uz prethodnu obavijest Ministarstvu pozvati priznate i ugledne znanstvenike koji nisu sveučilišni profesori da s vremena na vrijeme nizom predavanja sudjeluju u znanstvenoj djelatnosti na sveučilištima.

§ 75. Redovni profesori i oni izvanredni [profesori] koji primaju plaću obvezni su u svakom semestru držati predavanja o znanosti za koju su dobili radno mjesto, i to po nalogu njihovih fakulteta o cijeloj znanosti ili o jednom njezinu dijelu. Ti su kolegiji javni. Redovni i izvanredni profesori uz to imaju pravo držati i ona predavanja o svojoj znanosti, i o svakoj drugoj koja je pod nadležnošću njihova fakulteta, koja fakultet od njih nije zatražio. Žele li to činiti u svezi s drugom znanosti, koja pripada području [rada] nekog drugog fakulteta, prije toga moraju pribaviti njegovo odobrenje. Privatni docenti mogu predavati samo o onim predmetima za koje im je priznato da su osposobljeni. Svi ti kolegiji nazivaju se privatnim kolegijima.

§ 76. Za javne kolegije ne plaćaju se honorari. Ti kolegiji na utvrđeni način (§ 87.) trebaju obuhvatiti sve znanosti koje su i koliko su predmeti ispita za akademske stupnjeve ili državne ispite. Za privatne kolegije mogu se tražiti honorari. Dosadašnje školarine od redovnih će se studenata i ubuduće uzimati u cijelosti, a od izvanrednih studenata koji pohađaju besplatna predavanja uzimat će se polovica. Dosadašnja oslobođanja plaćanja školarine studenata bez sredstava zadržat će se i dalje.

§ 77. Studenti sveučilišta moraju imati navršених 16 godina života. Oni su ili redovni studenti, koji su nakon završene gimnazije opskrbljeni maturalnom svjedodžbom prešli na sveučilište da bi tu završili neki fakultetski studij, ili izvanredni studenti, tj. oni koji nisu ispunili te preduvjete i namjeravaju slušati samo pojedine predmete. Prvi se unose u sveučilišnu i fakultetsku maticu i čine kolektiv pravih studenata; o drugima se na svakom fakultetu vodi poseban popis. Osim toga, svatko smije prisustvovati javnim i privatnim kolegijima, ako se drže besplatno, iako nije formalno upisan, ali je obavezan prethodno se javiti docentu ako se to smatra potrebnim zbog očuvanja reda.

§ 78. Dosadašnje semestralne i godišnje ispite treba ukinuti, tako da će ubuduće postojati samo ispit za stjecanje akademskih stupnjeva i državni ispit za stupanje u javnu službu. O odslušanim predavanjima izdavat će se samo svjedodžbe o redovitom pohađanju.

§ 79. Ispite za stjecanje akademskih časti, kojima ima pravo prisustvovati svaki doktor i student, održavat će redovni profesori, a državne ispite održavat će ispitna povjerenstva, kod kojih redovni profesori čine barem polovicu članova, a ostali su članovi poslovni ljudi i znanstveno obrazovani imenovani od predstojnika javnih službi. Zadnji strogi ispit apsolviranih medicinara te ispit apsolviranih teologa državni su ispiti, za ispit teologa biskupski konzistorij određuje drugu polovicu ispitivača. Ispitivači dobivaju pristojbu, koja za svakoga od njih iznosi ⁼²⁴ forinti konvencionalne vrijednosti.

§ 80. Odustaje se od dosadašnjih javnih obrana doktoranda, sastavljanje i tiskanje disertacije ostavljeno im je na volju. Promocija doktoranda sastoji se ili samo od fakultetske odluke na temelju strogih ispita, koja doktorskom diplomom potvrđuje novog doktora i koja se tiskanim oglasom objavljuje u fakultetskoj zgradi, ili je to javni čin promocije u uobičajenom obliku, kojem se treba dati častan ustroj koji promiče znanstveni cilj sveučilišta. Kandidati trebaju izabrati oblik promocije i u slučaju prve trebaju platiti troškove diplome i tiskane objave, a u drugom slučaju uobičajene pristojbe.

§ 81. Studenti uživaju slobodu učenja ili slušanja, tj. prepušten im je izbor docenata koje žele slušati i kojim redosljedom. Na početku svakog semestra dat će im se naputak za svrsishodno provođenje tog izbora. Slušači koji se žele podvrgnuti strogim ili državnim ispitima moraju na sveučilištu provesti minimalni broj godina, i to zasad: kandidati za službu gimnazijskih učitelja dvije godine na filozofskom fakultetu, teolozi četiri, pravnici četiri, a medicinari pet godina i trebaju slušati predmete propisane za te ispite.

§ 82. Studenti teologije ubuduće će u mjestu gdje se nalazi sveučilište tijekom svoga studija tri godine živjeti izvan sjemeništa. Za to će vrijeme dobivati stipendiju, koju će im isplaćivati sjemenište i čiji je iznos jednak trošku koji se dosad trošio za njih u sjemeništu. Posljednju godinu studija moraju provesti u sjemeništu.

§ 83. Austrijskim studentima dopušteno je pohađati sveučilišta u inozemstvu. Da bi im se ondje provedeno vrijeme moglo uračunati u broj godina predviđen za javne ispite, svjedodžbama o pohađanju nastave moraju dokazati koja su predavanja ondje slušali. Jednako je tako i onima koji nisu iz Austrije dopušteno pohađati austrijska sveučilišta. Ako nisu punoljetni, moraju predložiti dopuštenje roditelja ili skrbnika, a u svakom slučaju moraju predložiti maturalnu svjedodžbu da bi mogli biti primljeni u krug redovnih studenata.

§ 84. Redovni studenti svakog fakulteta na početku svake akademske godine iz svoje sredine biraju dvojicu seniora i dvojicu njihovih zamjenika, koji trebaju zastupati posebne interese studenata na fakultetima i u akademskom senatu u slučajevima koji su spomenuti u § 92.

24 U izvorniku ne piše iznos.

§ 85. Studentima je dopušteno udruživati se u posebna udruženja radi znanosti ili društvene zabave. Obvezni su o njihovu imenu, svrsi, kao i njihovu vodstvu te broju članova obavijestiti akademski senat.

§ 86. Fakultet u širem smislu obuhvaća sve profesore i studente svakog od četiri studijska odjela od kojih se sastoji sveučilište. Fakultet je u užem smislu upravno tijelo svakog od tih odjela i kao takav sastoji se od svih redovnih i izvanrednih profesora, uz dva predstavnika privatnih docenata pojedinog studijskog odjela, a njima se za određene poslove pridružuju i oba studentska seniora. Docenti iz svoje sredine biraju svoje predstavnike, ali prethodno moraju predavati na sveučilištu najmanje tri godine.

§ 87. Fakultet (kao ustanova) ima pravo i obvezan je: 1) Brinuti se za to da se znanosti koje spadaju u njegovo područje uče u dovoljnoj mjeri i u skladu sa svrhom sveučilišta. Za to je odgovoran i radi toga treba Ministarstvu javne nastave postaviti potrebne zahtjeve. Samo ako je to učinio može proglasiti da nije odgovoran za pojedine predmete zbog nedostatka nastavnoga osoblja ili nastavnih sredstava. 2) U svakom semestru napraviti takav raspored ciklusa predavanja da svaki student koji na sveučilištu provodi zakonom propisano vrijeme može slušati sve predmete potrebne za njegov studij i svrhovitim redoslijedom. 3) Paziti da profesori ispunjavaju svoje dužnosti, a osobito ići na ruku privatnim docentima savjetom i uputama. Odgovoran je za svaku zlorabu slobode poučavanja koja je učinjena u suprotnosti sa svrhom sveučilišta. 4) Održavati disciplinu među studentima koji mu pripadaju, koja je definirana svrhom sveučilišta. 5) Odrediti i održati potrebne ispite za stjecanje akademskih časti. 6) Na zahtjev javnih oblasti izrađivati znanstvene ekspertize, ali i preko predstavnika izabranih iz svoje sredine sudjelovati u povjerenstvima sastavljenima radi toga.

§ 88. Predstojnik fakulteta je dekan kojega svake godine iz redova redovnih profesora bira fakultet u užem smislu.

§ 89. Uprava cijelog sveučilišta u rukama je akademskoga senata. Čine ga *rector magnificus* kao predstojnik, prethodni rektor kao prorektor, četvorica dekana i osmorica prisjednika.

§ 90. Rektor se bira iz redova redovnih profesora svih četiriju fakulteta, i to svake godine s drugog fakulteta prema redoslijedu. Prisjednike, po dvojicu sa svakog fakulteta, biraju fakulteti (u užem smislu) na dvije godine iz redova redovnih i izvanrednih profesora. – Svake godine polovica njih istupa, po jedan sa svakog fakulteta, i nadomještaju se novim izborom.

§ 91. Akademski senat vodi brigu o općim poslovima sveučilišta, disciplinarnim pitanjima profesora i studenata ako se ona istodobno tiču više fakulteta ili se, prema njegovu mišljenju, odnose na posebno važne slučajeve za fakultete, on predstavlja sveučilište prema van i u njegovo ime komunicira s tijelima vlasti i s inozemnim sveučilištima. Rektor potpisuje diplome i predsjedava na svečanim promocijama.

§ 92. Izabrani studentski seniori imaju pravo pojaviti se i glasati na svim izborima članova akademskoga senata na fakultetima kojima pripadaju; nadalje, imaju pravo kao svjedoci prisustvovati svakoj raspravi o kršenju discipline koja se protiv nekog studenta vodi na njegovu fakultetu ili pred akademskim senatom.

§ 93. Potrebno je djelovati u tom pravcu da ubuduće postoje samo potpuna sveučilišta. Treba ih podignuti i ustrojiti tako da se udovolji potrebama različitih nacionalnosti.

§ 94. Dok god postoje pojedinačni pravni ili teološki studiji, uz njih se trebaju poučavati za te studije barem najpotrebniji predmeti iz djelokruga filozofskoga fakulteta.

§ 95. Korporacije doktora, koje su dosad postojale pod imenom fakulteta, mogu i dalje postojati kao doktorski kolegiji i tako se organizirati da mogu slijediti svoje posebne interese, sudjelovati u državnim ispitima i preko svojih predstavnika u znanstvenim povjerenstvima za ekspertize na zahtjev javnih organa te na svoj način doprinijeti unapređenju znanosti i općega dobra.

B. Tehnički instituti

§ 96. Tehnički instituti trebaju pružiti najviši stupanj znanstvene i praktične izobrazbe za tehnička umijeća i obrte koji se može dati u školama. Time se trebaju pobrijeti za onakvu izobrazbu višega obrtničkog staleža kakva je nužni preduvjet za procvat obrta i istodobno državi dati sposobne pojedince za mnoge važne grane javne službe.

§ 97. Zbog toga trebaju tako upotpuniti svoj ustroj da uz pretežno kemijske i mehaničke grane ravnomjerno uzimaju u obzir i trgovinu, poljoprivredu, rudarstvo, šumarstvo itd.

§ 98. Praktične tečajeve, koje iziskuju osobite lokalne prilike, primjerice rudarstvo, potrebno je u pogledu njihova unutarnjega ustroja dovesti u svrsishodnu vezu s tehničkim institutima kao njihovim preduvjetom.

§ 99. Potpuni tehnički instituti imaju rang sveučilišta. U pogledu nastavnika i studenata vrijede u osnovi ista temeljna načela koja su na snazi za nastavnike i studente na sveučilištima. Neposredno vodstvo u rukama je nastavnoga kolektiva, koji iz svoje sredine bira svoga ravnatelja na tri godine i koji se po potrebi dijeli u više odjela.

§ 100. Tehnički instituti imaju pravo održavati stroge ispite za glavne grane obrtničke izobrazbe i na temelju njih izdavati javne svjedodžbe koje državi i privatnim osobama jasno pokazuju stupanj osposobljenosti za viša obrtnička zanimanja. Jednako tako trebaju sudjelovati u državnim ispitima (§ 79.) koji će se ubuduće propisati da se o njima učini ovisnim dodjeljivanje ovlaštenja za [obavljanje] određenih viših obrtničkih zanimanja.

LITERATURA

1. Deak, I. (1979). *The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians 1848-1849*. New York: Columbia University Press.
2. Donnermair, Ch. (2010). *Die staatliche Übernahme des Primarschulwesens im 19. Jahrhundert: Maßnahmen und Intentionen. Vergleich Frankreich – Österreich*. Doktorska disertacija. Wien: Sveučilište u Beču.
3. Frankfurter, S. (1893, pretisak 2010). *Graf Leo Thun-Hohenstein, Franz Exner und Hermann Bonitz. Beiträge zur Geschichte der österreichischen Unterrichtsreform*. Wien: Alfred

- Hölder k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, str. 44-78, 98, 110-116. Dostupno na: <<http://www.archive.org/stream/grafleothunhohe00frangoog#page>> [25. siječnja 2012.].
4. Franković, D., ur. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, str. 49-109.
 5. Govekar-Okoliš, M. (2006). Školska uprava u Sloveniji od 1848. do 1914. *Anali za povijest odgoja*, 5, str. 65-77.
 6. Gross, M. (1985). *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb: Globus – Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest.
 7. Hanák, P. (1984). *Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik; München: Oldenburg; Budapest: Akademiai Kiado.
 8. Helfert, J. A. (1870). *Revolution und Reaktion im Spätjahre 1848*. Prag: Verlag von F. Tempsky.
 9. Helfert, J. A. (1907-1909). *Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848-49*. Sv. I-II. Wien – Freiburg i. Br.: Herder.
 10. Horbec, I. i Švoger, V. (2010). Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774. *Anali za povijest odgoja*, 9, str. 5-47.
 11. Horbec, I. i Švoger, V. (2011). Početak modernoga srednjeg školstva u Habsburškoj Monarhiji: Nastavni plan za gimnazije (1849.). *Anali za povijest odgoja*, 10, str. 7-15.
 12. Iveljić, I. (1992). *Pokušaji modernizacije u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1850. godine*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
 13. Kann, R. A. (1950). *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848-1918*. Sv. I. New York: Columbia University Press.
 14. Kiszling, R. (1948). *Die Revolution im Kaisertum Oesterreich 1848-1849*. Sv. I-II. Wien: Universum.
 15. Markus, T. (1996). Zakonske osnove odbora Sabora Hrvatske i Banskog vijeća 1849. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 28 (1-2), str. 154-158.
 16. Markus, T. (2000). *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*. Zagreb: Dom i svijet.
 17. Modrić-Blivajs, D. (2007). Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine. *Povijesni prilozi*, 26 (32), str. 209-221.
 18. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*. Bd. 1 (1956). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, str. 254, 275-276; Bd. 12 (2001-2005), str. 411-412.
 19. Prelog, M. (1924, 2007). *Slavenska renesansa 1790-1848*. Zagreb: Jugoslovenska štampa; pretisak Rijeka: Ex libris, Zagreb: Grafomark.
 20. Remy, A. F. J. (1909). Baron Ernst von Feuchtersleben. *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 6. New York: Robert Appleton Company. Dostupno na: <<http://www.newadvent.org/cathen/06058b.htm>> [15. siječnja 2013.].
 21. Rumpel, H. (1970). Ministerrat und Ministerratsprotokolle 1848-1867. U: Rumpel, H., pripr. *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Einleitungsband*. Wien: ÖBV Pädagogischer Verlag, str. 11-108.
 22. Sperber, J. (1994). *The European Revolutions, 1848-1851*. Cambridge: Cambridge University Press.

23. Šidak, J. (1975). Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim zemljama (1773-1874.). *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 9, str. 37-48.
24. Šulek, B. (1850). *Austrijski državni ustav (Konstitucija)*. Zagreb: Tiskara bratje Župan.
25. Švoger, V. (2002). *Südslawische Zeitung 1849.-1852. Organ nove epohe kod Južnih Slavena*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.
26. Švoger, V. (2012). O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj. *Povijesni prilozi*, 31 (42), str. 309-328.
27. Župan, D. (2002). *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

TISKANI IZVORI

1. *Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich* (1848). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
2. *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* (1849). Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
3. Kletečka, T., prir. (1996). *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung I. Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848*. Wien: ÖBV Pädagogischer Verlag.
4. Nacrt ustroja gimnazija i realnih škola u Austriji (2011). S njemačkog prevela V. Švoger. *Anali za povijest odgoja*, 10, str. 119-182.
5. Osnova temeljnih pravilâ javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniu. U: Petris-Martinčić, R. (1992). Temeljni tekstovi iz hrvatskog školskog zakonodavstva 19. stoljeća (I.). *Anali za povijest odgoja*, 1, str. 121 (125)-152.
6. *Wiener Zeitung* (Wien), br. 197/18. 7. 1848., 169-171, br. 198/19. 7. 1848., 177-179, br. 199/20. 7. 1848., 187-189 i br. 200./21. 7. 1848., 195-197.

Vlasta Švoger, Zagreb
Ivana Horbec, Zagreb

DRAFT OF BASIC PRINCIPLES OF PUBLIC EDUCATION IN AUSTRIA (1848) – BASE FOR MODERNISING SCHOOL SYSTEM IN THE HABSBURG MONARCHY

Summary

The paper presents the social and political situation in the revolutionary years of 1848/1849 in the Habsburg Monarchy as a wider context of the times when the Draft of the Basic Principles of the Public Education in Austria was adopted in 1848 (*Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich*) – the bill that served as a base for modernising the school system in the Habsburg Monarchy until its disintegration in 1918.

Circumstances are described under which the draft was adopted, the course of the Draft's adoption itself and, above all, the role of Franz Serafin Exner in elaborating the comprehensive reform of the school system in the Habsburg Monarchy. The main features of the Draft of the Basic Principles of the Public Education in Austria are being analysed – the emergence of the state as the main factor in organising the educational system on every level, the improved quality of state schools and of the education of future teachers, the introduction of eight-year secondary schools as a preparatory stage for academic education and of vocational schools as institutions preparing students for trade and commercial occupations as well as preparatory educational institutions for engineering colleges, the introduction of school-leaving certificates in secondary schools, the transfer of powers to teachers and professors to manage schools, the introduction of school councils for supervising the school system on every level, the comprehensive reform of colleges as educational and scientific institutions and the final secularisation of the school system

Its translation into Croatian is also given here.

Key words: Exner, Franz Seraphin
history of the school system, school system reform,
Habsburg Monarchy, 1848 - 1849